

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

факультет дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної

кафедра дошкільної освіти

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**на тему: «ЕКСКУРСІЯ ЯК ЗАСІБ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПРИРОДНИМ ДОВКІЛЛЯМ»**

Здобувачки 2 курсу МДПЛЗ групи
Освітньо-професійної програми
Дошкільна освіта. Логопедія
Спеціальності 012 Дошкільна освіта
Галузі знань 01 Освіта/Педагогіка
Ступеня вищої освіти магістра
Цехановської Лілії Миколаївни

Науковий керівник – Карук І.В.,
доктор філософії (PhD),
доцент кафедри дошкільної освіти

Розширена шкала _____
Кількість балів _____ Оцінка ECTS _____

Голова Екзаменаційної комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

Члени Екзаменаційної комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

_____
(підпис) (ініціали, прізвище)

_____
(підпис) (ініціали, прізвище)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПРИРОДНИМ ДОВКІЛЛЯМ ..	11
1.1. Психолого-педагогічні особливості розвитку дітей старшого дошкільного віку	11
1.2. Особливості ознайомлення дошкільників із природою в умовах закладу дошкільної освіти.....	17
1.3. Дослідження рівня сформованості знань про природу в дітей старшого дошкільного віку (за результатами констатувального експерименту).....	30
РОЗДІЛ 2. ВИВЧЕННЯ ПРАКТИЧНОГО ДОСВІДУ УМОВ ЕФЕКТИВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКСКУРСІЙ ЯК ЗАСОБУ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ ІЗ ПРИРОДНИМ ДОВКІЛЛЯМ	45
2.1. Екскурсія як особлива форма організації освітньої роботи з дітьми під час ознайомлення з природою	45
2.2. Аналіз сучасної практики використання екскурсій під час ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природою	58
2.3. Реалізація педагогічних умов ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природним довкіллям в процесі проведення екскурсій	67
2.4. Динаміка рівня сформованості знань про природу в дітей старшого дошкільного віку під час екскурсії.....	79
ВИСНОВКИ	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	90
ДОДАТКИ.....	97

Цехановська Л.М. Екскурсія як засіб ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природним довкіллям.

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти магістра за спеціальністю 012 Дошкільна освіта. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, 2025.

У роботі розглядається актуальна проблема дошкільної освіти – використання екскурсій для формування у дітей старшого дошкільного віку знань про природне довкілля. Уточнено поняття «екскурсія» і обґрунтовано її роль у розвитку допитливості, спостережливості та пізнавальної активності дітей. Визначено показники, критерії (когнітивно-процесуальний, діяльнісно-поведінковий, емоційно-мотиваційний критерії) та рівні (високий, середній, низький) розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку.

Визначено педагогічні умови організації екскурсій як форми навчально-пізнавальної діяльності (планування маршруту з урахуванням вікових особливостей, використання ігрових та дослідницьких завдань під час екскурсії, створення ситуацій для взаємодії дітей і педагогів у природному середовищі).

Експериментально доведено їх ефективність у досвіді старшої групи Джуринського закладу дошкільної освіти Джуринської сільської ради. За матеріалами дослідження опубліковано 2 статті.

Ключові слова: екскурсія, природне довкілля, старший дошкільний вік, пізнавальна активність, екологічна грамотність, дошкільна освіта.

Tsekhanovska L.M. Excursion as a means of acquaintance of children of senior preschool age with the natural environment.

Qualification work for a master's degree in the specialty 012 Preschool Education. Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynskyi, Vinnytsia, 2025.

The paper considers the actual problem of preschool education - the use of excursions for the formation of knowledge about the natural environment in children of senior preschool age. The concept of "excursion" is clarified and its role in the development of curiosity, observation and cognitive activity of children is substantiated. Indicators, criteria (cognitive-procedural, activity-behavioral, emotional-motivational criteria) and levels (high, medium, low) of the development of cognitive activity of children of senior preschool age have been determined.

The pedagogical conditions for organizing excursions as a form of educational and cognitive activity (planning the route taking into account age characteristics, the use of game and research tasks during the excursion, creating situations for the interaction of children and teachers in the natural environment) are determined.

Their effectiveness in the experience of the senior group of the Dzhuryn Preschool Education Institution of the Dzhuryn Village Council has been experimentally proven. Based on the materials of the study, 2 articles were published.

Keywords: excursion, natural environment, senior preschool age, cognitive activity, environmental literacy, preschool education.

ВСТУП

Актуальність проблеми дослідження. В умовах сучасних освітніх змін та зростання уваги до екологічного виховання дітей значна роль відводиться організації освітнього процесу, спрямованого на формування у дошкільників екологічної свідомості, любові до природи та усвідомлення її цінності. Ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природним довкіллям є одним із ключових завдань дошкільної освіти, що сприяє формуванню основ екологічної культури.

Екскурсія як метод педагогічної діяльності дозволяє забезпечити безпосереднє спілкування дітей із природою, розвиває у них інтерес до навколишнього світу, активізує пізнавальну діяльність і сприяє розвитку емоційного ставлення до навколишнього середовища. Завдяки практичній взаємодії з природою діти набувають цінних знань, умінь та навичок, які формують у них бережливе ставлення до довкілля.

Екскурсія як форма організації освітнього процесу відіграє важливу роль у формуванні в дітей старшого дошкільного віку цілісного уявлення про навколишній світ. Вона дозволяє поєднати практичну діяльність, спостереження і емоційне сприйняття природи, що сприяє розвитку екологічної свідомості та допитливості у дітей.

У цьому віці діти виявляють високий рівень пізнавального інтересу, готові активно досліджувати довкілля, ставити запитання та експериментувати. Екскурсія стає важливим інструментом для задоволення цієї потреби, адже вона створює умови для безпосереднього контакту з природою, стимулює почуття відповідальності за навколишнє середовище та сприяє формуванню основ екологічної культури.

Пріоритетність екологічного виховання дітей старшого дошкільного віку зазначена у вітчизняних нормативно-правових документах, таких як: Закон України «Про освіту», Закон України «Про дошкільну освіту», Базовий компонент дошкільної освіти. В них наголошується на необхідності інтеграції

екологічної складової в освітній процес, розвитку активного сприйняття природи та формування основ екологічної компетентності дітей.

Аналіз наукових досліджень і публікацій дає підстави стверджувати, що проблема використання екскурсій як засобу ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природним довкіллям знаходить широке відображення в педагогічній літературі. У дослідженнях приділяється увага методам організації екскурсій, їх впливу на розвиток пізнавальної активності та екологічної свідомості дітей (А. Аніщенко, О. Босак, В. Вишневський, Н.Гавриш, О. Костюк, Н. Кот, Н. Гордій, В. Вознюк, Л.Присяжнюк, К.Колеснік, І. Карук, Л. Іщенко, Т. Кривошея та ін.).

Педагоги-науковці підкреслюють важливість безпосередньої взаємодії дітей з природними об'єктами, що дозволяє формувати системне уявлення про природу, її закономірності та взаємозв'язки. Також відзначається вплив екскурсій на розвиток емоційної сфери дошкільнят, формування в них позитивного ставлення до природи та мотивації до її збереження (К. Крутий, С. Левків, Н. Лисенко, О. Максимова та ін.).

Серед зарубіжних дослідників, які вивчали питання організації екскурсій для дошкільнят, варто відзначити таких авторів, як Ж. Руссо, Л.Джаетак, М. Франсіс та ін. Їхні роботи акцентують увагу на ефективних стратегіях проведення природничих екскурсій, що враховують вікові особливості дітей, розвиток креативності та інтеграцію з іншими освітніми напрямками.

Таке комплексне бачення підходів до організації екскурсій дозволяє забезпечити всебічний розвиток дошкільнят та їхню підготовку до активного і свідомого сприйняття світу.

Попри значну кількість досліджень, питання методичного забезпечення організації екскурсій для дітей старшого дошкільного віку та педагогічні умови їх ефективності залишаються недостатньо вивченими. Суперечності виникають:

- між потребою у якісному ознайомленні дітей з природним довкіллям та

недостатньою увагою до цього питання у практиці закладів дошкільної освіти;

- між можливостями екскурсій як педагогічного інструменту та обмеженістю методичних розробок для їх впровадження;
- між вимогами до формування екологічної свідомості дітей дошкільного віку та недостатньою підготовленістю педагогів у цій сфері.

Актуальність, соціальна значущість та недостатня розробленість означеної проблематики зумовили вибір теми дослідження: **«Екскурсія як засіб ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природним довкіллям»**.

Мета дослідження полягає у визначенні, теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов, що забезпечують ефективність використання екскурсій як засобу ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природним довкіллям.

Об'єкт дослідження – освітній процес ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природним довкіллям у закладах дошкільної освіти.

Предмет дослідження – педагогічні умови організації та проведення екскурсій як засобу ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природним довкіллям.

Відповідно до мети, об'єкта і предмета дослідження визначено такі **завдання**:

1. Проаналізувати стан дослідженості проблеми організації екскурсій у процесі ознайомлення дошкільників з природним довкіллям у психолого-педагогічній теорії та практиці.
2. Уточнити сутність поняття «екскурсія» як форми ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природним довкіллям, а також її педагогічний потенціал.
3. Визначити педагогічні умови, що сприяють ефективності екскурсій, та розробити модель їх проведення для дітей старшого дошкільного віку.

4. Експериментально перевірити ефективність запропонованих педагогічних умов та методики організації екскурсій у закладах дошкільної освіти.

Для досягнення поставленої мети в роботі були використані такі **методи дослідження**:

– *теоретичні*: аналіз психолого-педагогічної літератури; систематизація та узагальнення наукових джерел з метою уточнення понятійного апарату (сутності, видів і структури екскурсій); визначення та обґрунтування педагогічних умов організації екскурсій;

– **емпіричні**: діагностичні методи для вивчення рівня сформованості пізнавального інтересу та екологічного світогляду у дітей старшого дошкільного віку; спостереження, бесіди та опитування педагогів і батьків щодо організації екскурсій; експериментальні: педагогічний експеримент для перевірки ефективності визначених умов і розробленої методики організації екскурсій;

– *методи математичної статистики*: для обробки та аналізу даних експерименту й оцінки достовірності отриманих результатів.

Наукова новизна й теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що: систематизовано педагогічні умови ефективної організації екскурсій у закладах дошкільної освіти, що сприяють формуванню у дітей старшого дошкільного віку природничо-екологічних знань та пізнавальної активності. Уточнено сутність поняття «екскурсія як засіб ознайомлення дітей з природним довкіллям» у контексті сучасної дошкільної освіти. Запропоновано та апробовано методику організації екскурсій, яка поєднує пізнавальні, ігрові й дослідницькі методи, спрямовані на формування екологічної свідомості та емоційно-ціннісного ставлення до природи. Підтверджено педагогічну ефективність визначених умов у процесі формувального експерименту.

Практичне значення одержаних результатів. Розроблені у дослідженні методичні рекомендації, форми та прийоми організації екскурсій

можуть бути впроваджені в практику роботи вихователів і методистів закладів дошкільної освіти для підвищення ефективності пізнавальної діяльності дітей старшого дошкільного віку. Матеріали роботи можуть бути використані в процесі підготовки здобувачів педагогічних спеціальностей, підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, а також для створення методичних посібників і програм екологічного виховання дітей.

Сформульовані в дослідженні теоретичні положення та практичні рекомендації можуть бути використані вихователями, методистами закладів дошкільної освіти, а також здобувачами педагогічних спеціальностей для організації пізнавальної діяльності дітей, спрямованої на формування у них екологічної свідомості та емоційного ставлення до природи.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалася на базі Джуринського закладу дошкільної освіти Джуринської сільської ради. До участі в експерименті було залучено 26 дітей старшого дошкільного віку.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження були апробовані на таких наукових конференціях (Додаток А):

1. Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція. «Нові педагогічні виміри професійного розвитку майбутніх учителів: сучасні реалії та виклики» (БДПУ, листопад, 2024р.)
2. Міжнародна (онлайн) науково-практична конференція. «Впровадження сучасних технологій в процесі забезпечення якісної підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти» (ХГПА, лютий, 2025р.)
3. VII Всеукраїнська науково-практична конференція. «Психолого-педагогічний супровід розвитку особистості дитини в умовах взаємодії закладу дошкільної освіти та сім'ї» (УДПУ, вересень, 2025р.).

На основі матеріалів кваліфікаційної роботи було опубліковано дві статті (Додаток А):

1. Цехановська Л. Екскурсії як ефективний метод екологічного виховання дітей старшого дошкільного віку. Актуальні проблеми формування

творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: збірник матеріалів 9 Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, березень 2025р.).

2. Цехановська Л. М., Організація екскурсій в закладі дошкільної освіти як засіб формування екологічної свідомості дітей. «Global Perspectives on Multidisciplinary Research: Theory and Practice» in the II International Scientific and Theoretical Conference (Florence, Italian Republic, 24 october, 2025p.).

Структура та обсяг роботи: складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Основний текст роботи викладено на 90 сторінках. Робота містить 16 таблиць, 12 рисунків, список використаних джерел – 63.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПРИРОДНИМ ДОВКІЛЛЯМ

1.1. Психолого-педагогічні особливості розвитку дітей старшого дошкільного віку

Старший дошкільний вік є важливим етапом становлення особистості, коли відбуваються суттєві зміни у психічному, пізнавальному, емоційному та соціальному розвитку дитини. За словами В. Вербицького, дошкільний вік – це сенситивний період розвитку, коли дитина активно засвоює соціальний досвід, формує моральні уявлення та розширює пізнавальні можливості. Саме в цей період закладаються основи особистісних якостей, мотиваційної сфери, інтелектуального розвитку [7].

Важливу роль у характеристиці старшого дошкільного віку відіграє розуміння провідної діяльності. За теорією Ж. Руссо, провідною діяльністю дітей є рольова гра, яка створює умови для розвитку довільності поведінки, формування емоційно-вольової сфери, розвитку уяви та мовлення [48]. Поступово зростає інтерес до пізнавальної діяльності, зокрема до природи, що обумовлює необхідність педагогічної підтримки та спрямування пізнавальної активності.

Старші дошкільники характеризуються значним збагаченням словникового запасу, розвитком монологічного та діалогічного мовлення, що підтверджують дослідження М. Шевченка. Діти цього віку активно ставлять запитання, прагнуть дізнатися про властивості предметів, явищ, їхні причини й взаємозв'язки. Вони здатні до простих узагальнень, класифікації, порівнянь, однак мислення ще залишається переважно наочно-образним [55].

За Г. Чорною, розвиток пізнавальної сфери у старшому дошкільному віці тісно пов'язаний з розвитком емоційно-вольової сфери, оскільки саме емоції виступають рушійною силою пізнавальної активності, а вольові якості формуються в процесі організованої діяльності. У цьому віці важливим стає

розвиток самостійності, ініціативи, уміння діяти за зразком і за власним задумом [53].

Особливої уваги потребує фізичний розвиток, оскільки він безпосередньо впливає на працездатність, витривалість, рухову активність дитини. Як зазначає С. Тесленко, старший дошкільний вік характеризується значним удосконаленням моторики, координації рухів, що дозволяє дітям брати активну участь у різних видах діяльності, включаючи пізнавально-дослідницьку [50].

З педагогічної точки зору, ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природним довкіллям має ґрунтуватися на урахуванні їхніх вікових та індивідуальних особливостей. За словами С. Матвієнко, ефективність пізнавальної діяльності дошкільників значно зростає, якщо використовуються активні методи, спостереження, експерименти, що стимулюють допитливість і формують елементарні природничо-наукові уявлення. Також важливим є створення умов для розвитку екологічної свідомості, дбайливого ставлення до природи [38].

Старший дошкільний вік – це важливий етап у психічному, соціальному та інтелектуальному розвитку дитини, підготовки її до шкільного навчання та активного пізнання світу [18]. У цей період дитина проходить через значні зміни, які стосуються не лише фізіологічних характеристик, а й формування особистості, пізнавальних процесів, соціальних навичок та емоційної сфери. Педагоги та вихователі мають враховувати ці особливості, організовуючи заняття, зокрема екскурсії, як засіб ознайомлення дітей з природним довкіллям.

Перш за все, варто зазначити, що в старшому дошкільному віці спостерігається помітне зростання пізнавальної активності. Діти активно цікавляться навколишнім світом, ставлять багато запитань, прагнуть зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки, порівнюють явища, знаходять подібності та відмінності. Це вимагає від педагогів використання методів і форм роботи, які

стимулюють пізнавальний інтерес, формують дослідницьку активність і допомагають дітям самостійно здобувати нові знання [19].

Важливою психолого-педагогічною особливістю цього віку є розвиток мислення. Якщо молодші дошкільники переважно мислять наочно-дійово, то старші – вже наочно-образно та починають переходити до елементів словесно-логічного мислення. Діти можуть не лише бачити явища, а й узагальнювати, робити прості висновки, запам'ятовувати послідовність подій. На екскурсіях вони здатні спостерігати, слухати пояснення дорослого, робити припущення, обговорювати побачене з однолітками [37].

У цьому віці активно розвивається уява. Вона стає більш продуктивною, діти вміють фантазувати, моделювати ситуації, створювати власні пояснення явищ природи. Педагогам важливо підтримувати такі прояви, спрямовуючи уяву дітей у пізнавальне русло: наприклад, запропонувати під час екскурсії уявити, як живе дерево взимку, або що бачить метелик під час польоту.

Діти старшого дошкільного віку характеризуються зростаючою самостійністю. Вони здатні самостійно виконувати доручення, організовувати прості види діяльності, брати на себе відповідальність за окремі завдання, наприклад, допомагати у підготовці групи до екскурсії чи бути відповідальними за певний об'єкт спостереження. Це створює хороші умови для розвитку організаторських та комунікативних навичок [20].

Не менш важливою є емоційна сфера. У дітей старшого дошкільного віку зростає здатність до емоційного співпереживання, вони можуть співчувати живим істотам, переживати за рослини, тварин, хвилюватися про долю навколишнього середовища. Такі емоції можна ефективно використовувати під час екскурсій, формуючи у дітей дбайливе ставлення до природи, розуміння її цінності та необхідності охорони.

Важливо враховувати й розвиток мовлення. У цьому віці діти володіють достатньо багатим словниковим запасом, уміють складати розповіді, описувати побачене, ставити запитання, висловлювати свою думку. Це дає змогу під час екскурсій використовувати завдання на опис, міні-дискусії,

розповіді дітей про свої враження, вправи на збагачення словника назвами рослин, тварин, явищ природи.

Діти старшого дошкільного віку активно формують навички спілкування. Вони вміють домовлятися з однолітками, діяти у парі або групі, розподіляти ролі, дотримуватися правил. Екскурсії як спільна діяльність є ефективним засобом розвитку таких навичок, адже під час подорожі чи спостереження дітям потрібно взаємодіяти, узгоджувати дії, спільно розв'язувати прості завдання [25].

Особливе значення для дітей старшого дошкільного віку має розвиток дрібної моторики, сенсорики, координації рухів. Це слід враховувати, пропонуючи завдання під час екскурсій, наприклад, розгляд дрібних об'єктів, порівняння форм, текстур, збирання природних матеріалів, рухливі ігри на природі, що сприяють гармонійному фізичному розвитку.

Нарешті, одним з найважливіших завдань педагогічної роботи є підготовка дітей до шкільного навчання. Це передбачає формування вміння слухати вказівки дорослого, дотримуватися правил поведінки, розвивати посидючість, працездатність, пізнавальну мотивацію. Екскурсії можуть бути ефективним засобом розвитку цих якостей, адже вони поєднують пізнавальну, емоційну та практичну діяльність у цікавій для дитини формі [21].

Отже, психолого-педагогічні особливості розвитку дітей старшого дошкільного віку створюють потужне підґрунтя для їх ефективного ознайомлення з природним довкіллям. Успішна організація екскурсій передбачає врахування розвитку мислення, мовлення, уваги, уяви, соціальних та емоційних якостей дітей, а також їхніх потреб у русі, грі та активному пізнанні. Саме таке комплексне врахування особливостей віку дозволяє зробити екскурсії не лише цікавими, а й максимально корисними для розвитку дитини.

Ще однією важливою особливістю дітей старшого дошкільного віку є розвиток самосвідомості. Діти починають розуміти себе як окрему особистість, оцінювати свої дії, порівнювати себе з іншими. У них формується

почуття власної гідності, прагнення до самоствердження, бажання бути корисними. Це слід враховувати, організовуючи діяльність під час екскурсій: давати дітям можливість проявити ініціативу, висловити думку, зробити вибір, проявити відповідальність.

Варто підкреслити, що в цьому віці діти мають сильні емоційні переживання, що впливають на процес пізнання. Їм важливо, щоб нова інформація була не лише зрозумілою, а й емоційно забарвленою. Педагог повинен використовувати яскраві образи, цікаві розповіді, елементи гри, щоб підтримати інтерес дітей під час екскурсії. Наприклад, просте спостереження за комахами можна перетворити на казкову історію про їхнє життя.

У фізичному плані діти старшого дошкільного віку вже достатньо витривалі, можуть долати певні відстані, брати участь у рухливих іграх на свіжому повітрі. Проте педагог повинен враховувати їхні обмеження: не перевантажувати довгими переходами, забезпечувати регулярний відпочинок, доступ до води, захист від сонця або вітру. Організація екскурсій має ґрунтуватися на турботі про безпеку та комфорт дітей [37, 41].

Не можна не відзначити, що діти старшого дошкільного віку мають потребу у визнанні з боку дорослих. Вони радіють похвалі, схваленню, підтримці, що підвищує їхню впевненість у собі. Тому під час екскурсій важливо відзначати успіхи дітей, підкреслювати їхню спостережливість, уважність, добрі вчинки, ініціативність. Це стимулює подальший розвиток активності та відповідальності.

Особливе місце займає розвиток сенсорних здібностей – вміння розрізняти кольори, форми, звуки, запахи. Під час екскурсій це можна реалізувати через вправи на розпізнавання голосів птахів, запахів квітів, відтінків листя, текстури кори дерев. Такі вправи допомагають не лише розвивати сенсорику, а й підвищують уважність та спостережливість [5].

Значення має і розвиток працьовитості, бажання брати участь у спільній праці. На екскурсіях це можна реалізувати через прості завдання: допомогти зібрати природні матеріали для групових занять, підготувати невеличку

виставку, зробити колективну аплікацію. Це розвиває як навички співпраці, так і відчуття значущості власного внеску.

Не менш важливо враховувати розвиток естетичного сприйняття. У цьому віці діти здатні захоплюватися красою природи, милуватися кольорами квітів, формами листя, слухати шелест вітру, пісню пташки. Педагогам варто під час екскурсій спрямовувати увагу дітей на естетичні моменти, формуючи почуття прекрасного, вміння бачити гармонію в природі.

Щоб систематизувати основні психолого-педагогічні характеристики дітей старшого дошкільного віку та конкретні педагогічні завдання під час екскурсій, доцільно звернутися до таблиці 1.1.

Таблиця 1.1.

Психолого-педагогічні особливості дітей старшого дошкільного віку

Сфера розвитку	Особливості	Практичні завдання під час екскурсій
Мислення	Наочно-образне, зачатки словесно-логічного	Порівняння, аналіз, прості висновки
Уява	Продуктивна, багата на фантазії	Створення образів, фантастичних історій
Мовлення	Розвинений словник, вміння описувати, розповідати	Опис явищ, назв, обговорення побаченого
Увага	Нестійка, потребує частого переключення	Зміна видів діяльності, цікаві завдання
Емоційна сфера	Сильні переживання, співпереживання, формування моральних почуттів	Виховання дбайливого ставлення до природи
Соціальні навички	Здатність до спілкування, співпраці	Спільні ігри, обговорення, групові завдання
Фізичний розвиток	Активність, потреба в русі	Рухливі ігри, короткі переходи, фізичні вправи
Сенсорні здібності	Розвиток чутливості до кольору, форми, запаху, звуку	Вправи на розпізнавання, сенсорні ігри
Естетичне сприйняття	Захоплення красою природи, розвиток почуття прекрасного	Спостереження за красою природи, емоційні враження
Самосвідомість та мораль	Формування уявлень про себе, розуміння моральних норм, прагнення до самоствердження, відповідальність	Надання простих доручень, похвала, спільні успіхи

Джерело: сформовано автором на основі [10].

Отже, таблиця 1.1 узагальнює ключові аспекти психолого-педагогічних особливостей дітей старшого дошкільного віку, які обов'язково слід

враховувати під час планування та проведення екскурсій. Вона допомагає педагогам правильно добирати методи і прийоми роботи, орієнтуючись на рівень розвитку дітей, їхні потреби та інтереси.

Важливо розуміти, що кожна екскурсія – це не просто прогулянка чи спостереження, а цілеспрямований процес пізнання, що пов'язує дитину з навколишнім світом, розвиває її уявлення про природу, сприяє формуванню морально-етичних цінностей. Саме під час таких занять діти мають можливість не лише накопичувати знання, а й вчитися бачити красу, захоплюватися різноманіттям життя, помічати зміни, шукати відповіді на запитання, порівнювати, робити висновки [61].

Добре організована екскурсія, яка враховує вікові й психологічні особливості дітей старшого дошкільного віку, стає важливим засобом всебічного розвитку дитини, формування її особистісних якостей, розширення пізнавального досвіду та розвитку творчого потенціалу. Саме тому вона займає чільне місце серед методів навчання й виховання в системі дошкільної освіти [22].

Таким чином, психолого-педагогічні особливості розвитку дітей старшого дошкільного віку визначаються низкою чинників: розвитком пізнавальної, мовленнєвої, емоційно-вольової та фізичної сфер, формуванням самостійності й ініціативи, прагненням до активного пізнання навколишнього світу. Це створює підґрунтя для організації цілеспрямованої педагогічної роботи з ознайомлення дітей з природним довкіллям, що є важливим завданням дошкільної освіти.

1.2. Особливості ознайомлення дошкільників із природою в умовах закладу дошкільної освіти

Сучасне суспільство стикається з низкою екологічних проблем, зумовлених впливом людини на природу: забруднення повітря, води та ґрунтів, зникнення окремих видів флори і фауни, порушення екологічної рівноваги, руйнування озонового шару тощо. Основною причиною цих

негативних змін є діяльність самої людини. Не усвідомлюючи себе як частину природного середовища, вона фактично шкодить майбутнім поколінням, у тому числі власним дітям. У зв'язку з цим перед педагогами постає важливе завдання – формувати у дітей знання про природу та виховувати відповідальне, емоційно забарвлене ставлення до довкілля. Починати цю роботу необхідно ще в дошкільному віці, з урахуванням вікових та психологічних особливостей дітей [26].

Пізнання природи є важливим чинником розвитку дитини. У процесі ознайомлення з навколишнім світом у дітей розширюється уявлення про довкілля, формуються пізнавальні інтереси, спостережливість і ціннісне ставлення до природи. Така діяльність передбачає засвоєння дітьми необхідного обсягу знань про явища живої та неживої природи, а також сприяє розвитку інтересу, емоційної чуйності та любові до природного середовища.

Ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природним довкіллям відіграє ключову роль у формуванні гармонійної та всебічно розвиненої особистості, яка володіє знаннями і вміннями, необхідними для екологічно свідомої та відповідальної поведінки в природному середовищі [23].

Старший дошкільний вік відзначається особливою емоційністю й чутливістю дітей до всього, що відбувається довкола. Тому саме в закладі дошкільної освіти створено найсприятливіші умови для розвитку їхнього пізнавального потенціалу: через знайомство з тваринним і рослинним світом можна сформувати особистість, яка усвідомлює місце людини у природному середовищі та розуміє взаємозв'язки в ньому.

Питання екологічного виховання та формування екологічної культури в дітей старшого дошкільного віку розглядалися як видатними представниками класичної педагогіки (В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.), так і сучасними науковцями, серед яких Н. Лисенко, О. Максимова, О. Костюк, О.Коваленко, В. Зінсенко, Н. Гордій, В. Вознюк, Л. Присяжнюк, К. Колеснік, І. Карук, Л. Іщенко, Т. Кривошея та інші. Значний внесок у розробку

методичних підходів до екологічного виховання зробили також методисти – Н. Вахняк, О. Босак, І. Шевцова та інші.

У працях В. Вишневського, Н. Гордій, Г. Беленької дошкільне дитинство розглядається як ключовий етап у становленні особистості. Доведено, що саме в цей період інтенсивного особистісного розвитку закладається основа більшості психічних якостей, рис і здібностей, які мають важливе значення та значною мірою впливають на подальший життєвий і освітній шлях дитини [8, 9, 14].

Видатні педагоги, зокрема Ж. Руссо та інші мислителі, наголошували на важливості екологічного принципу єдності людини і природи, а також підкреслювали педагогічну цінність формування гуманних почуттів у дітей засобами природи. Вони акцентували увагу на вихованні в дітей старшого дошкільного віку «відчуття природи» – глибокого емоційного сприйняття її позитивного впливу на особистість [48].

Основними поняттями в процесі ознайомлення дітей з природою є:

- 1) взаємозв'язок окремого організму з навколишнім середовищем, у якому він існує;
- 2) принципи функціонування екосистеми – сукупності живих організмів, що мешкають на спільній території та перебувають у постійній взаємодії між собою.

Щоб діти краще зрозуміли основні природничі поняття, доцільно подавати інформацію у вигляді конкретних прикладів із найближчого для них середовища. Ознайомлення з природою починається ще у ранньому віці: вже в молодших групах закладу дошкільної освіти діти дізнаються про природні явища, пори року, тварин і рослини. Упродовж усього освітнього процесу поступово формується природнича свідомість дитини як складова її загального світогляду. Важливо, щоб педагог, формуючи позитивне ставлення до природи, пробуджував у дітей любов до неї, виховував бажання захищати, берегти й дбайливо ставитися до навколишнього природного середовища.

Відомий педагог Я. Коменський говорив про те, що природа

розвивається за певними законами, оскільки людина є частиною природи, то вона має підпорядковуватися загальним закономірностям природи. Виходячи із законів природи, Я. Коменський виводив свої закони навчання та виховання дітей [24].

Питанням природи приділяв увагу і великий педагог К. Ушинський, який вважав, що пізнання світу неможливе без пізнання природничих зв'язків, існуючих у ньому [51]. Вивчення цих зв'язків розвиває у дітей старшого дошкільного віку логічне мислення, уяву, пам'ять. Також він вважав, що вивчення існуючих у довкіллі зв'язків є необхідною умовою формування відповідального ставлення до природи.

У працях вчених О. Половіна, Л. Гаращенко, які приділяли увагу природі, як засобу розумового виховання дітей старшого дошкільного віку, спостерігаються деякі ідеї, що стосуються вивчення природи, сформовані К.Ушинським [44, 52].

Відомий педагог В. Сухомлинський наголошував, що людина завжди була і залишається сином природи, і саме те, що поєднує її з природою, слід використовувати для залучення до багатств духовної культури. Світ, який оточує дитину, передусім є світом природи – з її безмежним розмаїттям явищ і невичерпною красою. Саме в природі знаходиться справжнє джерело розвитку дитячого розуму [49].

У цьому віці дитина прагне самостійно пізнавати світ, що сприяє її розвитку і наближенню до істини. Досягти цього можна за допомогою діяльнісного підходу, який передбачає активний процес самостійного пізнання, що є природною частиною сприйняття навколишньої дійсності та емоційним стимулом для мислення. Яскраві образи оживляють дитячу уяву, впливають на її емоційну сферу, а перші самостійні наукові відкриття поступово вводять дитину у світ соціальних відносин і трудової діяльності. Вкрай важливо, щоб цей процес базувався на позитивних моральних засадах, одне з джерел яких – краса і складність природних явищ.

Проблема формування природничо-екологічної культури сьогодні є надзвичайно актуальною на всіх рівнях освіти. Це пов'язано з усвідомленням того, що людина стала або свідомим, або несвідомим винуватцем погіршення екологічної ситуації у світі. Ще близько двадцяти років тому ця проблема не мала такого гострого значення, але це було не через її відсутність, а через менш масштабні наслідки. Нині ж будь-яка освітня програма для дітей старшого дошкільного віку обов'язково включає розділ, присвячений ознайомленню з природою. Особливо важливим є також розроблення додаткових, авторських програм природничо-екологічного спрямування [33].

Для дитини старшого дошкільного віку найприроднішим є емоційно-практичний шлях пізнання, коли маленький дослідник із захопленням відкриває для себе дивовижний світ навколо. Розвиток мислення відбувається через усвідомлене сприйняття під час спостереження за довкіллям. Оскільки різні форми сприйняття тісно пов'язані із змістом спостережень, важливо допомогти дитині старшого дошкільного віку зрозуміти особливості об'єктів природи, адаптуючи інформацію відповідно до вікових особливостей дітей.

Природа – це основне природне джерело пізнання дитиною навколишнього світу, яке ґрунтується на сприйнятті його чуттєвою стороною свідомості при безпосередньому спілкуванні з явищами і об'єктами природи.

Педагог (І.Карук, К. Колеснік, Т.Кривошея та інші) розглядаючи проблему формування світогляду у процесі вивчення світу природи, підтримують методи, які формують у дитини пізнавальний інтерес, спостережливість, самостійність мислення [60].

У своїх працях О. Яковенко писала: «Краса, доброта, істина, відповідальність існує у чотирьох провідних сферах дійсності – природі, «рукотворному світі», оточуючих і у собі самому – це цінності, на які орієнтується дошкільна педагогіка нашого часу» [57].

Довкілля – це все, що оточує людину, це середовище життєдіяльності з яким зв'язана людина та будь-яка істота. Завданням вихователів закладу дошкільної освіти є допомога дітям пізнати природне довкілля, вчити любити

природу, берегти та спостерігати за нею. Природа є безмежним джерелом всебічного розвитку дітей, ефективним способом формування світогляду, виховання у дітей почуттів.

Один із провідних вітчизняних психологів, Н. Яришева, підкреслює, що пізнання навколишнього середовища забезпечує дітям цілісне уявлення про природу та оточуючий світ загалом. Під час ознайомлення дітей старшого дошкільного віку із довкіллям вихователям слід враховувати закономірності, які діють у природі та суспільстві [58].

З метою визначення завдань та змісту ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природою кожен педагог закладу дошкільної освіти керується державними документами, до яких відноситься Базовий компонент дошкільної освіти та програми виховання дітей старшого дошкільного віку. Базовий компонент дошкільної освіти передбачає освітній напрям «Дитина в природному довкіллі».

Природничо-екологічна компетентність, згідно з Базовим компонентом дошкільної освіти, – це здатність дитини проявляти адекватну поведінку в різних життєвих ситуаціях, що ґрунтується на емоційно-ціннісному ставленні до природи, знанні її законів і формується через пізнавальну, дослідницьку, ігрову або трудову діяльність [47].

Емоційно-ціннісне ставлення проявляється у зацікавленості до вивчення природи рідного краю, близького оточення, своєї країни та об'єктів і явищ планети Земля.

До ознайомлення дитини з природою належить і те, що в дошкільний період у дитини може бути закладено початкове розуміння деяких аспектів взаємодії людини з природою:

- 1) людина як жива істота, що потребує певних життєво необхідних умов існування;
- 2) людина як природо-користувач, що споживає у своїй діяльності ресурси Землі, який охороняє природу і у міру можливості відновлює її багатства.

Розуміння цих аспектів пов'язано з конкретними прикладами, які є у оточенні і у практиці життя кожної дитини.

Метою ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природою є забезпечення молодого покоління науковими знаннями, що охоплюють:

- 1) розуміння взаємозв'язку між суспільством і природою, допомогу у усвідомленні багатогранного значення природи для суспільства загалом і кожної окремої людини зокрема;
- 2) формування усвідомлення того, що природа є основою існування людства, а людина є її невід'ємною частиною;
- 3) виховання свідомого, дбайливого ставлення до природи та почуття відповідальності за навколишнє середовище як національну і загальнолюдську цінність;
- 4) розвиток творчої активності у сфері охорони та раціонального використання природних ресурсів;
- 5) виховання любові до рідного природного середовища;
- 6) формування екологічної культури [27, 28].

Завдання ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природою: формувати навички обстежувальних дій; розвивати розумову сферу дітей старшого дошкільного віку; формувати знання про довкілля; формувати систему знань про предмети та явища природи; вдосконалювати вміння аналізу і синтезу, порівняння і узагальнення, класифікації; розвивати мовлення та пізнавальні інтереси дітей старшого дошкільного віку.

Ми погоджуємося з дослідницею Н. Приходько, яка визначає наступні завдання ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природою [46]:

- 1) у науково-пізнавальній сфері: розвиток інтелектуального інтересу дитини до природи; формування у дітей старшого дошкільного віку умінь і навичок спостережень за природою; формування знань, доступних дитині дошкільного віку;
- 2) в емоційно-моральній сфері: розвиток почуття емпатії до природи; формування первинних цінностей (усвідомлення себе як частини

природи, взаємозв'язок людини і природи, самоцінність природи, цінність спілкування з природою); виховання доброго, емоційно-позитивного, доброго ставлення до природи.

3) у практично-діяльній сфері: освоєння елементарних норм поведінки у природі, навичок раціонального використання природних ресурсів у повсякденному житті; формування бажання охороняти природу і надавати їй допомогу; формування первинних умінь і навичок екологічно грамотної і безпечної для природи і для самої дитини поведінки; формування елементарних умінь бачити наслідки своїх вчинків по відношенню до природи.

Успіх реалізації завдань забезпечується координацією: знань педагогів; розвивального середовища; природничого виховання дітей старшого дошкільного віку; просвіти батьків; роботи з соціумом.

Під час ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природою у закладі дошкільної освіти необхідно враховувати наступні принципи:

- 1) принцип виховуючого та розвиваючого характеру знань (врахування вікових особливостей та завдань виховання);
- 2) принцип відбору природничих знань;
- 3) принцип науковості та енциклопедичності знань;
- 4) принцип доступності знань;
- 5) краєзнавчий принцип (відбір матеріалу відповідно до місцевості проживання дитини) [28].

Отже, з метою правильної організації ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природою дуже важливо знати завдання та орієнтуватися у змісті ознайомлення дітей з довкіллям, що підпорядковується вищеперерахованим принципам.

Дослідниця О. Шадюк наголошує, що ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природою є безперервним процесом навчання та розвитку дитини, спрямованим на формування системи природничих уявлень і знань, а

також екологічної культури, що виражається у позитивному ставленні до природи та відповідальній поведінці щодо навколишнього середовища [54].

Взаємодія дітей старшого дошкільного віку з навколишнім світом становить фундамент для формування гуманістично орієнтованої, духовно багатой та унікальної особистості. Під час цієї взаємодії у дітей формується система власних внутрішніх ставлень до природного, соціального та предметного середовища. Саме ці ставлення є ключовою складовою особистості, яка відображає єдність дитини зі світом і визначає її місце в ньому.

Завдання педагога полягає у створенні ситуацій, які забезпечують виникнення у дітей старшого дошкільного віку почуття радості від спілкування з природою, почуття глибокого задоволення від побаченої краси, бажання берегти і зберігати природу [30].

Основними завданнями ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природою є накопичення дитиною знань про природу, виховання любові до природи, прагнення берегти і примножувати її багатства і формування умінь і навичок природоохоронної діяльності.

Знайомлячи дітей старшого дошкільного віку з природою, педагог повинен враховувати вікові особливості дошкільників і організовувати їх діяльність таким чином, щоб вони могли активно спілкуватися з природою, опановуючи нові навички і вміння. Тому дуже важливо, щоб діти ще у дошкільному віці отримали вірні відомості про природу [29].

Формування у дітей старшого дошкільного віку практичних навичок та вмінь різних видів діяльності на природі передбачає акцент на природоохоронному та непрагматичному характері цих дій, що виникає в процесі набуття практичних умінь роботи з конкретними природними об'єктами. Виконання цього завдання здійснюється за такими напрямками: розвиток навичок естетичної поведінки в природному середовищі; навчання взаємодії з природними об'єктами в умовах антропогенного впливу; формування умінь раціонального природокористування; а також розвиток

навичок природоохоронної діяльності [22].

Естетична поведінка в природі включає вміння сприймати природні об'єкти з естетичної точки зору, насолоджуватися їхньою красою та проводити час серед природи без прагнення до будь-якої практичної вигоди. Поглибленню естетичного сприйняття природи сприяє творча діяльність дітей – малювання та літературна творчість, присвячені природі. Під час зображення пейзажів, тварин або рослин діти органічно пізнають кольори, їхні поєднання, форми, пропорції, розміри, симетрію тощо. Такі зображення активізують асоціації і роздуми про красу, досконалість, крихкість і вразливість навколишнього світу.

Естетичному засвоєнню природи може служити літературна творчість дітей на тему природи. Вірші та оповідання можуть бути присвячені порам року, і елементам ландшафту, і конкретним рослинам, тваринам, і явищам неживої природи (хмара, дощ). Поглиблювати естетичне освоєння природи можна за допомогою музики, пластики, декоративно-ужиткового мистецтва.

Формування у дітей старшого дошкільного віку умінь і навичок взаємодії з природними об'єктами в умовах антропогенного середовища тісно пов'язане з проблемою догляду за мешканцями куточка природи [31].

Доцільно ознайомити дітей старшого дошкільного віку з особливостями їх змісту, тобто створення природним об'єктам умов придатних для їх росту і розвитку, умов наближених до природних. Особливо важливим є формування умінь правильної поведінки зі своїми і чужими домашніми тваринами, з бездомними та дикими тваринами антропогенного середовища [61].

Потреба в оволодінні навичками природокористування в природному середовищі зумовлена тим, що кожна людина є окремим користувачем природних ресурсів. Часто поведінка людини в природі пов'язана з отриманням «дарів природи» – ягід, насіння, квітів, грибів. Важливо виховувати в дітей старшого дошкільного віку уважне та дбайливе ставлення до природи. Наприклад, збір ягід – це цікаве заняття для дітей, але варто пояснити, що під час збору потрібно залишати на кущі кілька найбільших ягід,

адже саме в них міститься найбільше насіння. Також корисно знайомити малят із правилами збору грибів та лікарських трав.

Вміння і навички природоохоронної діяльності також можна формувати у дітей старшого дошкільного віку. Вони можуть надавати посильну допомогу світу природи. Турбота про благополуччя тих чи інших природних об'єктів породжує особливі відчуття включеності у світ природи, психологічної єдності з цим світом. Прикладом турботи про природні об'єкти може служити підгодівля тварин у важкий для них зимовий період. В цілому формування навичок природоохоронної діяльності направлено на вироблення природного непрагматизму.

На сьогодні однією з важливих умов ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природою у закладі дошкільної освіти є правильна організація розвивального середовища. Про необхідність його організації Л.Присяжнюк зазначає у своїх наукових працях, зокрема, що кожен заклад дошкільної освіти повинен мати в своєму розпорядженні садок або хоча б двір, щоб можна було організувати спільно з дітьми вирощування квітів і овочів. Створення розвивального середовища є надзвичайно важливим напрямом дошкільної освіти [45].

Роль середовища як фактора формування особистості, що розвивається підкреслювалося рядом видатних педагогів. Так наприклад, А. Мартін надавав великого значення запровадженню в інтер'єр декоративних рослин: «Тому я навіть тоді коли колектив наш був бідний, відразу завжди будував оранжерею ... Не тільки у спальнях, їдальнях, класах, кабінетах стояли квіти, але навіть на сходах ... Це дуже важливо» [36].

Інтер'єр, у якому навіть частково присутні елементи живої природи, чинить значний психолого-педагогічний вплив на особистість. Адже саме педагогічне середовище, наповнене природними стимулами, створює особливу атмосферу, що підсилює емоційне сприйняття й робить кожне слово педагога більш переконливим і змістовним.

На думку Н. Ошуркевич, розвивальне середовище формує сприятливі умови для навчання дитини в процесі її самостійної діяльності: малюк пізнає властивості та ознаки природних об'єктів, набуває певних умінь і навичок. Інакше кажучи, таке середовище, яке стимулює різні види активності, виступає основою для самостійного пізнання та своєрідною формою самоосвіти дитини [42]. У цьому процесі активно розвиваються допитливість, мислення та комунікативні здібності.

Природне розвивальне середовище – це умовне поняття, яким позначаються спеціальні місця у дошкільному закладі, де природні об'єкти згруповані певним чином, і які можна використовувати у педагогічному процесі ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природою.

Щоб ефективно вирішувати завдання ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природою, необхідно дотримуватися принципів створення розвивавального середовища, які полегшують особистісну взаємодію педагога з дітьми, спонукають їх до творчого пошуку і самостійності. На нашу думку, такими принципами є [57]:

- 1) принцип естетичного оформлення середовища;
- 2) принцип змінюваності об'єктів;
- 3) принцип безпеки;
- 4) принцип екологічно правильного змісту рослин і тварин;
- 5) принцип використання об'єктів як близького, так і далекого природного оточення;
- 6) принцип врахування вікових особливостей дітей;
- 7) природоохоронний принцип;
- 8) біотичний принцип – принцип впливу живих організмів один на одного.

Велику роль у вихованні дітей відіграє поведінка дорослих – батьків і вихователів. Для маленької дитини поведінка дорослих на початковому етапі розвитку стає зразком і приводом для наслідування у різних ситуаціях. З дорослішанням діти починають поводитися подібно до того, як раніше вели

себе їхні близькі дорослі. Якщо батьки відповідально та дбайливо ставляться до природи, в дітей виникає інтерес, любов до навколишнього світу і бажання його охороняти. Навпаки, якщо дорослі поведуться безвідповідально та нехтують природою, дитяча поведінка теж буде відповідною – байдужою і недбалою.

Ознайомлення дитини з природою обов'язково має відбуватися у тісній взаємодії з сім'єю, адже саме батьки є першими вихователями, які формують у дитини любов і бережливе ставлення до довкілля. Особлива увага приділяється спільній діяльності дітей і дорослих, оскільки саме через практичні дії та спільні спостереження формується активна пізнавальна позиція дитини. Починаючи з молодших груп, педагогічні працівники знайомлять батьків із системою природоохоронних і просвітницьких заходів, що реалізуються у закладі дошкільної освіти. Батьки активно залучаються до створення квітників, догляду за рослинами, облаштування міні-городів на території дитячого садка. Вони є невід'ємними учасниками свят, розваг і тематичних занять природничого спрямування. У старших групах педагоги організовують спільні походи, екскурсії, природничі квести, під час яких батьки разом із дітьми спостерігають за сезонними змінами в природі, беруть участь у конкурсах, виставках виробів із природного матеріалу [45].

Отже, старший дошкільний вік є початковим етапом у формуванні особистості дитини, її ціннісних орієнтирів у навколишньому світі та здобутті знань про закони природи. Саме в цей період формується позитивне ставлення до природи, себе та інших людей. Головним змістом ознайомлення дітей старшого дошкільного віку із природою є розвиток усвідомленого і правильного ставлення до природних об'єктів і явищ, що їх оточують. Основою таких відносин є базові природничі знання, які розкривають взаємозв'язки між окремими об'єктами природи.

1.3. Дослідження рівня сформованості знань про природу в дітей старшого дошкільного віку (за результатами констатувального експерименту)

Підготовчий етап експериментального дослідження був спрямований на вирішення завдань аналізу теоретичних і практичних досягнень з досліджуваної проблеми. На першому етапі було проведено ретельний огляд відповідної літератури, включно з методичними та фаховими виданнями, а також вивчено науково-практичний і методичний досвід. Крім того, здійснено моніторинг ставлення педагогічного колективу закладу дошкільної освіти до предмета дослідження, що підтвердило актуальність проблеми для подальшого вивчення.

До експериментальної частини дослідження були залучені діти старшого дошкільного віку на базі Джуринського закладу дошкільної освіти Джуринської сільської ради. Діти були поділені на дві групи – експериментальну та контрольну. Для визначення рівня сформованості природничих понять на початковому етапі експерименту було проведено опитування та серію дидактичних ігор, результати яких дали змогу вихователям оцінити рівень знань дітей щодо об'єктів, які згадуються у грі, та їх розуміння поставлених завдань.

До участі в експерименті було залучено 26 дітей старшого дошкільного віку. З урахуванням принципу репрезентативності було сформовано дві групи: контрольну та експериментальну, по 13 дітей у кожній. Дослідження проводилося протягом вересня-жовтня навчального року, у звичному для дітей режимі з дотриманням педагогічної етики та врахуванням емоційного стану вихованців.

Для визначення рівня сформованості знань про природу в дітей старшого дошкільного віку нами було виокремлено відповідні критерії та показники. Вони відображають не лише обсяг і якість знань, а й ставлення дитини до навколишнього світу, уміння застосовувати набуті знання у практичній діяльності, а також емоційно-ціннісне ставлення до природи.

Знання про природу розглядаються як результат цілеспрямованого пізнавального процесу, у ході якого дитина набуває уявлень про об'єкти живої і неживої природи, встановлює між ними зв'язки, усвідомлює залежність людини від природного середовища. Сформованість таких знань виявляється у здатності дітей впізнавати природні об'єкти, називати їхні характерні ознаки, пояснювати прості природні явища, робити висновки та узагальнення на основі власного досвіду.

Показники сформованості знань про природу охоплюють когнітивний, діяльнісний та емоційно-ціннісний аспекти, що дає змогу комплексно оцінити рівень екологічної обізнаності дошкільників. Критерії визначалися з урахуванням вікових особливостей дітей старшого дошкільного віку, їхніх пізнавальних можливостей і типових форм діяльності – спостережень, бесід, експериментів, дидактичних ігор, екскурсій.

Основні критерії та показники сформованості знань про природу подано в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2.

*Критерії та показники сформованості знань про природу
в дітей старшого дошкільного віку*

Критерії	Показники
Когнітивний критерій	• обсяг і точність знань про природні об'єкти (рослини, тварини, явища природи); • уміння встановлювати прості причинно-наслідкові зв'язки у природних процесах (чому йде дощ, чому опадає листя тощо); • здатність класифікувати об'єкти природи за певними ознаками (дикі – свійські, дерева – кущі – трави); • використання у мовленні природничої термінології, наявність узагальнених уявлень про природу.
Діяльнісно-практичний критерій	• уміння застосовувати знання про природу у практичній діяльності (догляд за рослинами, тваринами, участь у природоохоронних справах); • активність і самостійність у виконанні природничих завдань під час екскурсій, спостережень, дослідів; • здатність робити прості висновки на основі власних спостережень, виявлення причин природних явищ.
Емоційно-ціннісний критерій	• емоційно-позитивне ставлення до природи, вияв інтересу, здивування, захоплення її красою; • прагнення берегти довкілля, обережність у поводженні з живими істотами; • бажання розповідати про природу, ділитися спостереженнями, брати участь у природничих іграх, бесідах, екскурсіях.

На констатувальному етапі експерименту, відповідно до критеріїв та показників, нами були виявлені наступні рівні сформованості знань про природу дітей старшого дошкільного віку: *низький, середній та високий* (табл. 1.3).

Таблиця 1.3.

*Рівні сформованості знань про природу в дітей
старшого дошкільного віку*

Рівень	Характеристика
Низький рівень	Дитина має фрагментарні, несистемні знання про природу, часто плутає назви рослин і тварин, не розуміє зв'язків між явищами. Відповіді неповні, неточні, без пояснень. У діяльності виявляє байдужість, пасивність, не прагне пізнавати нове, не дотримується правил поведінки у природі.
Середній рівень	Дитина має елементарні уявлення про природу, правильно називає знайомі об'єкти, розрізняє основні групи (тварини, рослини, пори року). Відповіді частково аргументовані, але часто потребує допомоги дорослого. Проявляє інтерес до спостережень, іноді бере участь у природоохоронних діях за нагадуванням.
Високий рівень	Дитина має системні знання про природу, встановлює причинно-наслідкові зв'язки, самостійно робить висновки. Виявляє стійкий інтерес до навколишнього світу, активно ставить запитання, ділиться спостереженнями. Раціонально та обережно поводить з природними об'єктами, виявляє емоційно-позитивне ставлення до довкілля.

Щоб виявити рівень сформованості знань про природу в дітей старшого дошкільного віку за когнітивно-процесуальним критерієм, було використано дидактичні ігри.

«Знайди квітку»

Мета: закріплювати вміння дітей знаходити та називати квіти «куточка природи».

Матеріал: квіти «куточка природи».

Хід гри: вихователь пропонує дітям знайти квітку, яку він називає. Діти знаходять її, повторюють її назву.

«Природа навесні, влітку, восени, взимку»

Мета гри: удосконалювати знання дітей про сезонні зміни в природі, зокрема про цикли розвитку рослин і поведінку тварин у різні пори року. Гра стимулює спостережливість, навчає помічати і описувати зміни в довкіллі,

формує вміння порівнювати, узагальнювати та систематизувати інформацію. Водночас виховує емоційну прив'язаність до природи через усвідомлення її краси і циклічності.

Хід гри: дітям даються зображення або назви явищ природи, рослин і тварин, а вони мають розподілити їх за сезонами року, Додаток Б.

«Пори року»

Мета: учити дітей називати пори року за їх ознаками, знаходити відповідні картинки; розвивати зорову пам'ять, увагу.

Матеріал: великі картини з порами року та маленькі картки з порами року для всіх дітей.

Хід гри: на стільцях перед дітьми стоять картини з порами року. На килимку лежать картки. Вихователь пропонує кожній дитині взяти одну картку і підійти до картини з відповідною порою року. Далі необхідно назвати свою пору року, пояснити, чому саме дитина підійшла до тієї чи іншої картини.

«Відгадай на смак»

Мета: учити дітей розрізняти за смаком яблуко, грушу, сливи, виноград, моркву, капусту, помідор, огірок; визначати – овоч це або фрукт; розвивати мовлення; виховувати увагу.

Матеріал: на тарілочці лежать розрізані на шматочки та накриті серветкою овочі та фрукти.

Хід гри: вихователь пропонує дітям заплющити очі та скуштувати овоч або фрукт. Дитина куштує, відгадує, що це, а потім називає: це овоч або фрукт.

«Корисно – шкідливо»

Мета гри: розвивати екологічну свідомість дітей, формувати базові уявлення про вплив дій людини на навколишнє середовище. Гра сприяє розвитку навичок критичного мислення, умінню робити морально-етичні висновки, розпізнавати відповідальну поведінку у природоохоронній діяльності. Вона також допомагає виховувати активну життєву позицію щодо збереження природи та формувати ціннісне ставлення до довкілля.

Хід гри: дитині демонструються картинки із зображенням різних дій (наприклад, посадка дерев / ламання гілок, підгодівля птахів / закидання сміття у водойму). Завдання – пояснити, яка дія є доброю, а яка шкідливою, і чому.

«Знайди пару»

Мета гри: поглиблювати уявлення дітей про зв'язки між елементами живої та неживої природи, що є основою формування екологічного мислення. Гра розвиває логіку, увагу, пам'ять, уміння аналізувати і встановлювати причинно-наслідкові відносини. Вона також допомагає усвідомити взаємозалежність між організмами та середовищем їх існування, що є важливим для розуміння біологічних процесів.

Хід гри: дітям пропонуються картки з рослинами, тваринами, природними умовами. Завдання – скласти пари або ланцюжки (наприклад: сонце – трава – зайчик – лисиця) [59].

«Овочі, фрукти»

Мета: закріплювати вміння дітей знаходити названі овочі або фрукти; розвивати увагу, пам'ять.

Матеріал: муляжі овочів та фруктів.

Хід гри: на столі перед дітьми на тарілочках лежать овочі та фрукти, вихователь по черзі викликає дітей і просить знайти той чи інший овоч або фрукт. Дитина знаходить його. Діти знаками показують: згодні вони з вибором чи ні.

«Розкажи, хто я»

Мета гри: розвивати мовлення, збагачувати словниковий запас, удосконалювати уміння логічно мислити та висловлювати свої думки. Закріплювати знання про істотні ознаки тварин і рослин, формувати навички узагальнення і класифікації. Гра сприяє розвитку комунікативних навичок і підвищує інтерес дітей до вивчення природного світу.

Хід гри: педагог описує певну рослину або тварину (наприклад, «Я червона, расту в саду, маю кісточку»), а діти мають здогадатися, про що йдеться.

«Загадки природи»

Мета гри: сприяти активізації знань про природні об'єкти і явища, стимулювати мислення, уяву та пам'ять. Виховувати інтерес до пізнання природи, розвивати здатність логічно міркувати, аналізувати та робити висновки. Через гру діти вчаться уважно слухати, концентрувати увагу та користуватися отриманою інформацією для розв'язання творчих завдань.

Хід гри: діти слухають загадки і мають відгадати, про який природний об'єкт йдеться, пояснити, чому так думають, Додаток А [16, 17].

Спостерігаючи за виконанням дидактичних ігор, було отримано такі результати: 2 (15%) дітей експериментальної групи (ЕГ) та 3 (23%) дітей контрольної групи (КГ) продемонстрували високий рівень сформованості природничих знань – вони безпомилково виконували завдання, впевнено називали об'єкти природи, встановлювали між ними зв'язки та давали розгорнуті пояснення. Середній рівень виявився у 6 (46%) дітей ЕГ та 5 (38%) КГ – ці діти в основному правильно виконували завдання, але іноді потребували підказки вихователя або допускали незначні неточності у висловлюваннях. Низький рівень показали 5 (38%) дітей ЕГ та 5 (38%) КГ – вони припускалися помилок під час розпізнавання природних об'єктів, не завжди могли встановити причинно-наслідкові зв'язки та потребували значної допомоги дорослого.

Результати виконання завдань подано у таблиці 1.4 та проілюстровано на рисунку 1.1.

Таблиця 1.4

Рівень пізнавальної активності старших дошкільників за когнітивно-процесуальним критерієм на констатувальному етапі дослідження

Рівень	ЕГ (кількість осіб)	ЕГ (%)	КГ (кількість осіб)	КГ (%)
Високий	2	15%	3	23%
Середній	6	46%	5	38%
Низький	5	38%	5	38%

Рис. 1.1. Рівень пізнавальної активності старших дошкільників за когнітивно-процесуальним критерієм експериментальної і контрольної груп

Індивідуальні опитування дітей дали змогу отримати загальне уявлення про рівень сформованості знань про природу в дітей старшого дошкільного віку за емоційно-ціннісним критерієм. Запитання були спрямовані передусім на з'ясування розуміння дітьми взаємозв'язків між різними елементами природного середовища, наприклад: *Що для вас означає природа? Чи подобається вам проводити час на природі? Як часто ви відвідуєте ліс і з ким? Які правила поведінки слід дотримуватися в лісі? Чи можете ви назвати тварин або рослини, занесені до Червоної книги України, які живуть у вашому регіоні? Які ви знаєте правила дбайливого ставлення до природи? Чи подобається вам доглядати за рослинами та тваринами у садочку або вдома? Що саме вам у цьому подобається або не подобається?*

Спостереження та аналіз відповідей дітей під час індивідуальних опитувань дали змогу визначити рівень сформованості знань про природу за емоційно-ціннісним критерієм. Отримані результати свідчать, що 3 (23%) дітей експериментальної групи (ЕГ) та 4 (31%) дітей контрольної групи (КГ) продемонстрували високий рівень емоційно-ціннісного ставлення до природи. Вони виявляли щиру любов до навколишнього середовища, добре знали правила поведінки в природі, проявляли турботу про рослини та тварин і розуміли важливість збереження природних ресурсів.

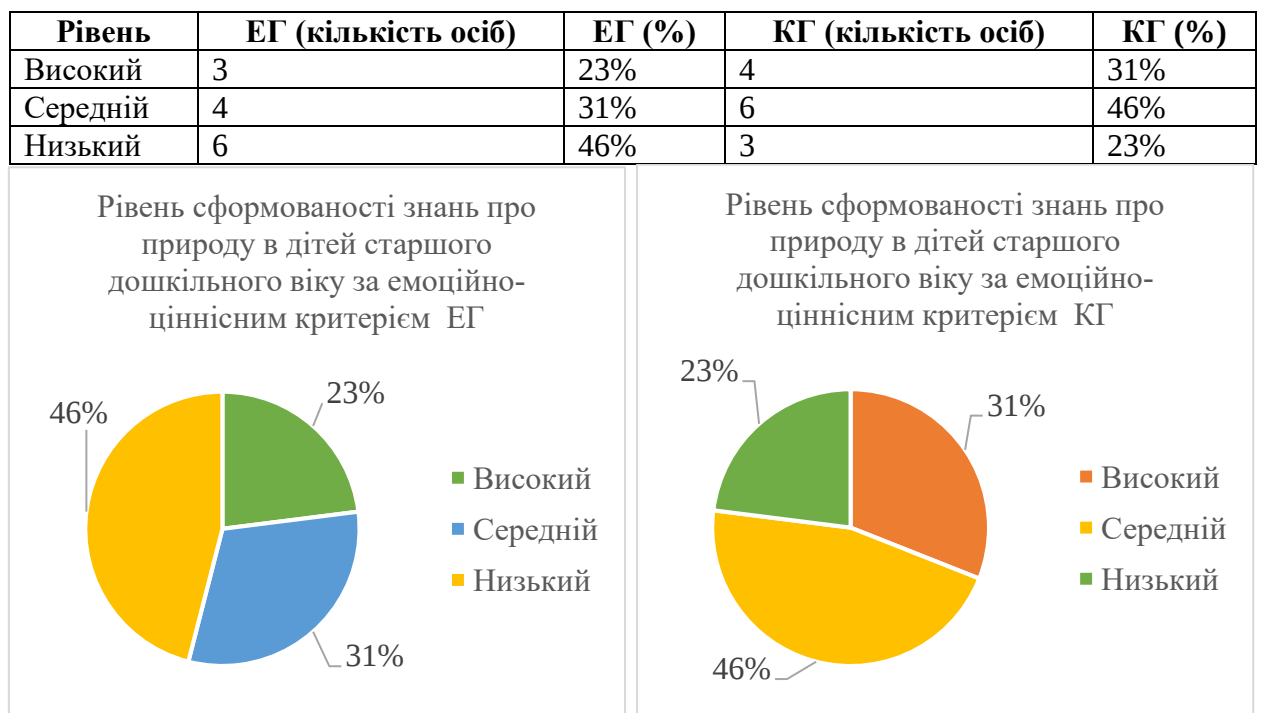
Середній рівень показали 4 (31%) дітей ЕГ та 6 (46%) КГ – вони в основному правильно відповідали на запитання, знали основні правила екологічної поведінки, але не завжди застосовували їх на практиці, потребували нагадувань дорослих або прикладу однолітків.

Низький рівень зафіксовано у 6 (46%) дітей ЕГ та 3 (23%) КГ – ці діти мали поверхове уявлення про природу, не змогли пояснити її значення для людини, виявляли байдужість до правил поведінки у природному середовищі або не проявляли інтересу до догляду за живими організмами.

Результати опитування узагальнено у таблиці 1.5, а їх графічне відображення подано на рисунку 1.2.

Таблиця 1.5

Рівень сформованості знань про природу в дітей старшого дошкільного віку за емоційно-ціннісним критерієм на констатувальному етапі дослідження

Рис. 1.2. Рівень сформованості знань про природу в дітей старшого дошкільного віку за емоційно-ціннісним критерієм експериментальної і контрольної груп

Для уточнення та поглиблення було використано додаткові методики, які дозволили всебічно дослідити рівень сформованості знань про природу у дітей старшого дошкільного віку за діяльнісно-практичним критерієм.

Зокрема, застосовувалися методики, спрямовані на виявлення знань про тваринний світ, рослинний світ та розуміння основних природних явищ. Такий комплексний підхід допоміг отримати більш точну та об'єктивну картину пізнавальних умінь і навичок дітей у сфері природознавства.

Дидактична методика «Визначення знань про тваринний світ»

Мета: виявити глибину знань дітей про різні види тварин, їхні зовнішні ознаки, місце існування, харчування та поведінку. Розвивати логічне мислення і здатність до класифікації.

Обладнання: ілюстровані картки з зображеннями тварин – домашніх (корова, кіт, собака), диких (лисиця, заєць, вовк), птахів (горобець, сова), водних тварин (риба, жаба), Додаток В.

Вихователь по черзі показує картки і ставить запитання:

- Хто це? (назва тварини)
- Де вона живе? (ліс, поле, водойма, будинок)
- Чим харчується? (трава, м'ясо, комахи)
- Які звуки видає ця тварина?

Дитині пропонується згрупувати картки за типом середовища існування або за ознаками (дикі/домашні).

Заохочують дитину розповісти про власні спостереження або досвід спілкування з тваринами.

Критерії оцінки:

Високий рівень (3 бали): дитина впевнено називає тварин, правильно визначає середовище проживання і харчування, може описати звуки та поведінку; логічно класифікує картки, аргументує свої відповіді.

Середній рівень (2 бали): дитина відповідає з допомогою вихователя, має базові знання, але плутається в класифікації або окремих характеристиках.

Низький рівень (1 бал): дитина не може назвати тварин, дає неправдиві або дуже загальні відповіді, відсутня здатність до класифікації.

Дидактична методика «Вивчення рослинного світу»

Мета: дослідити знання дітей про основні види рослин, їхні будову, потреби у догляді, а також уміння робити висновки щодо впливу догляду на рослини.

Обладнання: живі кімнатні рослини (наприклад, фікус, кактус, квітка сенполія), інвентар для догляду (лійка, ганчірка, лопатка), картки із зображеннями різних рослин.

Дитині пропонують оглянути рослини, звертаючи увагу на колір листя, форму, розмір.

Вихователь задає питання:

- Як називається ця рослина?
- Якого вона кольору?
- Що потрібно цій рослині для росту? (вода, світло, тепло)
- Що станеться, якщо не доглядати за рослиною?

Дитина обирає інструменти, які будуть потрібні для догляду, пояснює послідовність дій.

Вихователь пропонує посадити насінину або полити рослину, оцінюючи практичні навички дитини [56].

Критерії оцінки:

Високий рівень (3 бали): дитина правильно називає рослини, розуміє їх потреби, пояснює значення догляду, самостійно планує дії й виконує практичні завдання; робить логічні висновки.

Середній рівень (2 бали): дитина має загальні знання, може відповідати на запитання з підказками, практичні навички розвинені частково; потребує допомоги у плануванні дій.

Низький рівень (1 бал): дитина дає поверхневі або неправильні відповіді, не розуміє значення догляду, не проявляє інтересу до практичної діяльності.

Дидактична методика «Розуміння природних явищ»

Мета: виявити рівень розуміння дітьми основних природних явищ (дощ, вітер, сонце, зміна пір року) та уміння пов'язувати їх із навколишнім середовищем і життям людей.

Обладнання: картки або плакати з малюнками природних явищ (дощ, сніг, сонце, хмари, вітер), а також предмети для демонстрації (наприклад, пір'я для вітру, крапельки води).

Вихователь показує картки, по черзі запитує:

- Що це за явище?
- Коли воно відбувається? (весною, влітку, вночі)
- Як це явище впливає на природу? (підживлює рослини, змінює погоду)
- Як ми відчуваємо це явище? (холодно від вітру, мокро від дощу)

Дитина розповідає про власні спостереження: коли бачив дощ чи сніг, що робить під час сонячної погоди.

За потреби вихователь пропонує прості досліди (наприклад, «створити вітер» за допомогою паперового віяла).

Критерії оцінки:

Високий рівень (3 бали): дитина чітко називає явища, пов'язує їх із сезонами та наслідками для природи, наводить приклади з власного досвіду; демонструє активну зацікавленість.

Середній рівень (2 бали): дитина впізнає явища, відповідає на основні запитання з підказками; розповідає про спостереження частково.

Низький рівень (1 бал): відповіді не пов'язані з явищами, немає розуміння причинно-наслідкових зв'язків, відсутній досвід спостереження.

Проведення додаткових методик за діяльнісно-практичним критерієм дало змогу комплексно дослідити рівень сформованості знань дітей про природу, виявити не лише їхні теоретичні уявлення, а й практичні вміння застосовувати здобуті знання у діяльності. На основі аналізу результатів було встановлено такі показники: 6 (30%) дітей експериментальної групи (ЕГ) та 5 (25%) дітей контрольної групи (КГ) досягли високого рівня сформованості діяльнісно-практичних умінь. Вони продемонстрували глибокі знання про тварин і рослини, упевнено класифікували їх, самостійно виконували практичні завдання (догляд за рослинами, сортування карток, опис природних

явищ), логічно обґрунтовували свої відповіді та виявляли зацікавленість у природознавчій діяльності.

Середній рівень показали 9 (45%) дітей ЕГ та 10 (50%) КГ. Вони володіли базовими знаннями про природу, могли назвати основні види тварин і рослин, описати природні явища, але потребували допомоги вихователя у плануванні практичних дій, іноді плуталися в класифікації або давали неповні пояснення.

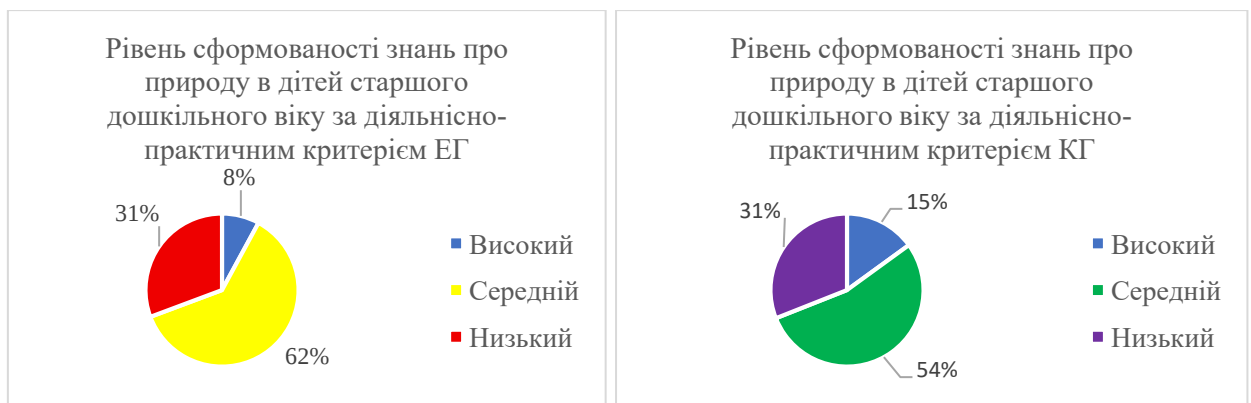
Низький рівень зафіксовано у 5 (25%) дітей ЕГ та 5 (25%) КГ – ці діти мали поверхові уявлення про навколишній світ, не завжди впізнавали тварин і рослини, не могли пояснити значення природних явищ та виявляли пасивність у виконанні практичних завдань.

Результати дослідження діяльнісно-практичного критерію узагальнено у таблиці 1.6, а їх графічне відображення подано на рисунку 1.3.

Таблиця 1.6

Рівень сформованості знань про природу в дітей старшого дошкільного віку за діяльнісно-практичним критерієм на констатувальному етапі дослідження

Рівень	ЕГ (кількість осіб)	ЕГ (%)	КГ (кількість осіб)	КГ (%)
Високий	1	8%	2	15%
Середній	8	62%	7	54%
Низький	4	31%	4	31%

Рис. 1.3. Рівень сформованості знань про природу в дітей старшого дошкільного віку за діяльнісно-практичним критерієм експериментальної і контрольної груп

Аналіз результатів проведеного дослідження, дає ґрунтовні узагальнення щодо рівня сформованості природничих понять на початку експерименту (табл. 1.7).

Таблиця 1.7.

Рівні сформованості природничих понять у дітей експериментальної і контрольної груп (за результатами констатувального етапу дослідження)

Експериментальна група		Контрольна група	
Дитина	Рівень сформованості природничих понять	Дитина	Рівень сформованості природничих понять
1	Високий	1	Середній
2	Низький	2	Низький
3	Середній	3	Середній
4	Середній	4	Середній
5	Низький	5	Низький
6	Низький	6	Середній
7	Середній	7	Високий
8	Середній	8	Середній
9	Середній	9	Низький
10	Високий	10	Середній
11	Середній	11	Високий
12	Низький	12	Низький
13	Низький	13	Високий

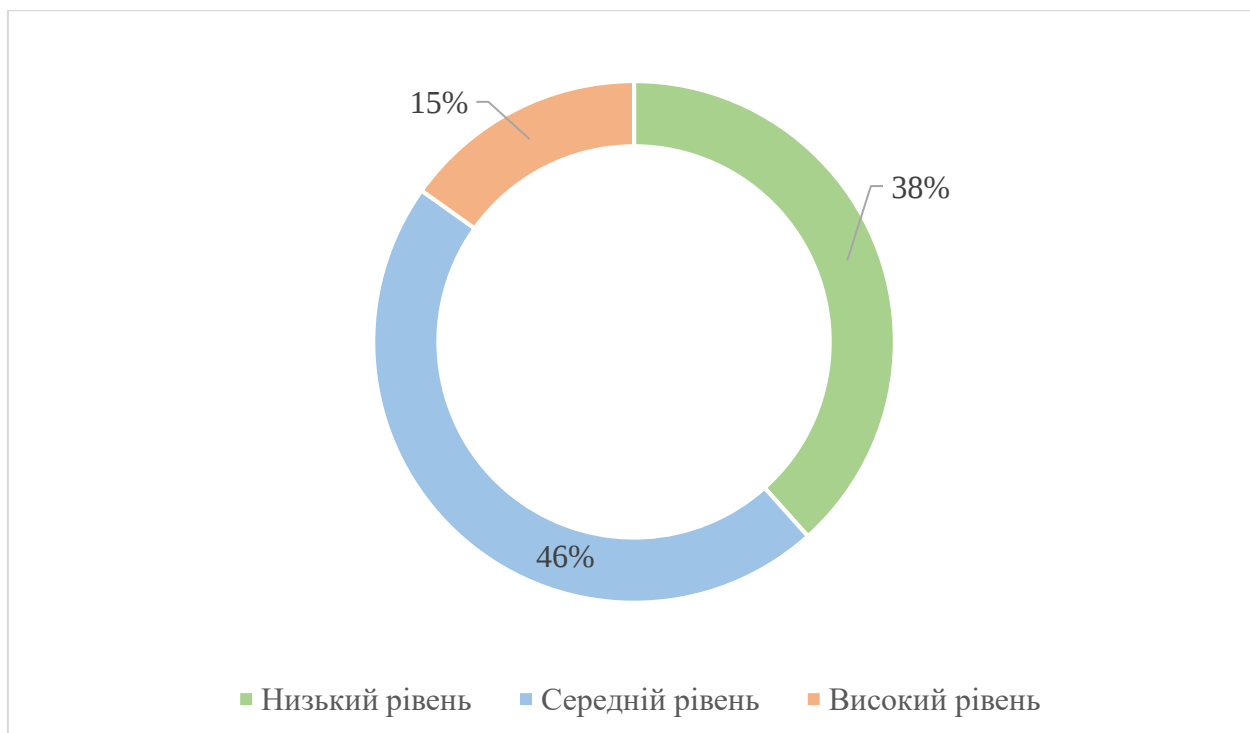
Маємо наступні результати, які можна виразити в таблиці 1.8.

Таблиця 1.8.

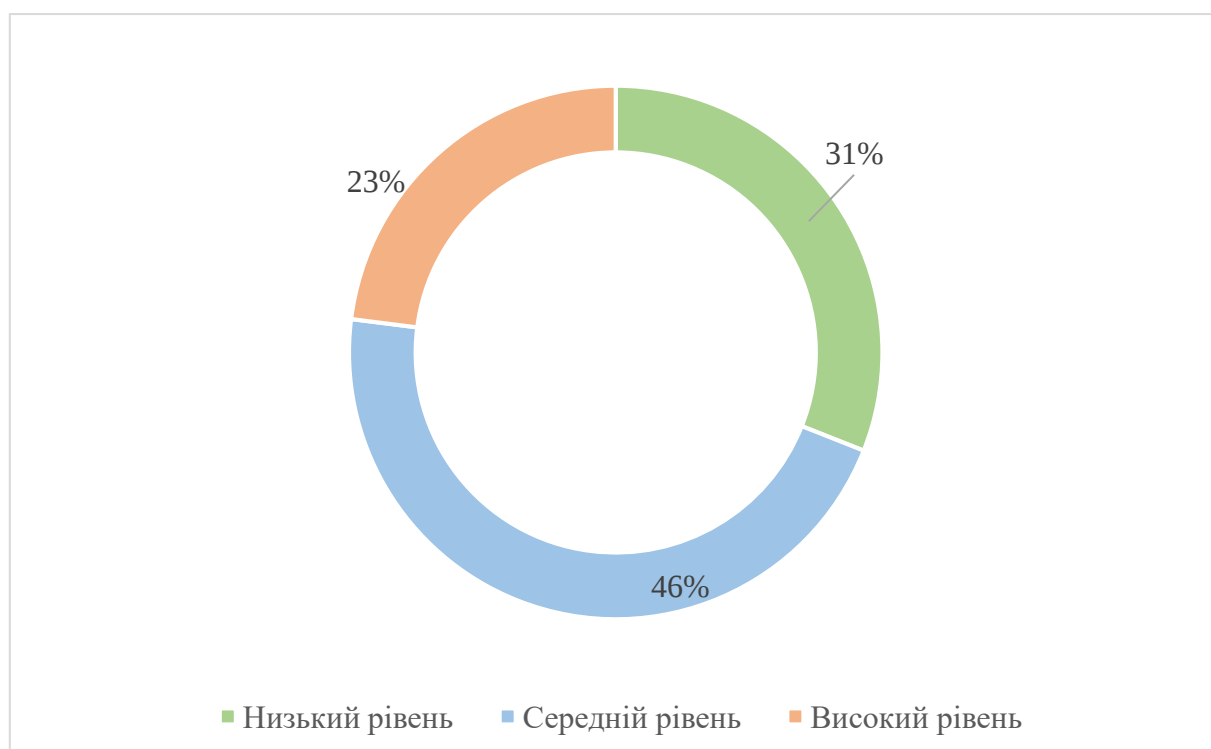
Узагальнені результати перевірки рівня сформованості природничих понять у дітей експериментальної і контрольної груп

Рівні сформованості природничих понять	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Експериментальна група (кількість дітей / відсотки)	5/38%	6/36%	2/15%
Контрольна група (кількість дітей / відсотки)	4/31%	6/46%	3/23%

Зобразимо графічно рівень сформованості природничих понять у дітей старшого дошкільного віку (див. рис. 1.4 і 1.5).

Рис. 1.4. Рівні сформованості природничих понять у дітей експериментальної групи на констатувальному етапі

Рис. 1.5. Рівні сформованості природничих понять у дітей контрольної групи на констатувальному етапі

За результатами перевірки рівня сформованості природничих понять у дітей експериментальної і контрольної груп спостерігається, що у контрольній групі більше дітей із високим рівнем (23%) порівняно з експериментальною (15%). Водночас у експериментальній групі більша частка дітей із низьким рівнем сформованості (38%) у порівнянні з контрольною (31%). Середній рівень у контрольній групі також вищий (46%), ніж у експериментальній (36%). Ці дані свідчать про те, що снує потреба у проведенні формувального етапу експерименту з метою підвищення рівня знань та розвитку природничих понять у дітей старшого дошкільного віку.

Проведення зазначених дидактичних ігор дало змогу всебічно оцінити рівень сформованості природничих знань і уявлень дітей. Ігрова діяльність виступала дієвим засобом діагностики, оскільки дозволяла виявити не лише обсяг знань про об'єкти та явища природи, а й уміння застосовувати їх у пізнавальних і практичних ситуаціях. Через участь у грі педагоги спостерігали за мовленням дітей, рівнем їхньої активності, емоційно-ціннісним ставленням до природи, здатністю встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Таким чином, дидактичні ігри стали важливим інструментом констатувального етапу експерименту, що забезпечив об'єктивність і повноту діагностики знань про природу у дітей старшого дошкільного віку.

РОЗДІЛ 2

ВИВЧЕННЯ ПРАКТИЧНОГО ДОСВІДУ УМОВ ЕФЕКТИВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКСКУРСІЙ ЯК ЗАСОБУ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ ІЗ ПРИРОДНИМ ДОВКІЛЛЯМ

2.1. Екскурсія як особлива форма організації освітньої роботи з дітьми під час ознайомлення з природою

Екскурсія – це форма організації навчальної діяльності, яка дає змогу здійснювати безпосередні спостереження та вивчення різноманітних явищ, об'єктів і процесів у природному середовищі, а також у музеях, на виставках чи підприємствах.

Вона розширює уявлення дітей про навколишній світ, знайомить із працею людей і сучасними технологіями, сприяє розвитку мовлення, пізнавальної активності та навичок спілкування.

У педагогіці екскурсія не розглядається як принципово нове явище в освітньому процесі. В сучасній українській педагогічній та методичній літературі вже напрацьовані теоретико-методичні основи організації та проведення екскурсій. Загальні теоретичні аспекти організації екскурсій висвітлювали М. Бадіца [2], Т. Бастракова [3], Н. Вахняк [6], В. Вишневський [8], В. Вознюк [10], В. Волкова [11].

В освітньому процесі старших дошкільників екскурсія виконує навчальну, виховну та розвивальну функції. Вона стимулює пізнавальну активність, допитливість і емоційну сферу дітей, формує уявлення про взаємозв'язки в природі й суспільстві, розвиває уміння порівнювати, узагальнювати та робити висновки. Через спільні спостереження та ігрові завдання діти вчаться працювати в колективі, слухати однолітків і дорослих, висловлювати власні думки.

З педагогічної точки зору екскурсія – це поєднання навчання, виховання та розвитку. Вона формує у дітей уявлення про взаємозв'язки у природі й суспільстві, розвиває уміння порівнювати, узагальнювати, робити елементарні

висновки. Через спільні спостереження та ігрові завдання діти вчаться працювати в колективі, слухати однолітків і дорослих, висловлювати власні думки.

Екскурсія розглядається як один із провідних методів наочного навчання. Вона виникла як практичний спосіб поєднання теорії з практикою і з часом стала невід'ємною складовою освітнього процесу в дошкільних закладах. Її значення зростає в сучасних умовах, коли освіта спрямована на розвиток активної особистості, здатної мислити творчо та екологічно відповідально [33].

Освітні екскурсії окреслюються в педагогіці як форма та метод навчально-виховної діяльності, що дозволяє організовувати спостереження й дослідження різних об'єктів та явищ у природних умовах.

У методиці ознайомлення дітей з природою екскурсії розглядаються як одна з провідних форм роботи, що повинна широко застосовуватися в діяльності дошкільних закладів освіти. Природничі екскурсії роблять життя дітей змістовнішим і цікавішим, сприяють кращому орієнтуванню у навколишньому середовищі – у лісі, на луках, у парку, сквері чи біля водойми.

Під час екскурсій організовуються спостереження, які забезпечують безпосередній контакт із природними об'єктами, завдяки чому у дітей формуються реалістичні уявлення про явища природи, їхні властивості та взаємозв'язки.

Істотним моментом є той факт, що під час екскурсій, спрямованих на пізнання довкілля, у дітей активно формуються мовленнєві навички. Їхній лексикон стрімко поповнюється новими іменниками, прикметниками та дієсловами. Це відбувається тому, що діти відкривають для себе нові найменування представників флори та фауни, а також їхні характерні ознаки і поведінку. Розмови з дітьми вході виїзних занять, а також уважне сприйняття інформації від педагога – це дієвий інструмент для стимулювання як діалогічного, так і монологічного мовлення дошкільнят [32].

Щоденні прогулянки створюють ідеальні умови для формування чуттєвої культури у дітей дошкільного віку. Саме довкілля є скарбницею неперевершеного багатства образів, відтінків, звуків та ароматів. Ці елементи, що впливають на сенсорну сферу дитини, взаємодіють збалансовано, у природній цілісності. Кожному педагогу варто максимально використовувати ці дари навколишнього середовища.

Природні об'єкти та їх прояви мають загадкову силу життя, яка незмінно приваблює, інтригує та стимулює допитливість дітей. Зацікавленість, у свою чергу, є потужним каталізатором розгортання пізнавальних процесів. Чим більше інформації діти засвоюють під час пізнавальних походів на природу, тим сильнішою стає їх жага до знань. Стимулювання в дошкільнят прагнення до відкриття нового – це ключове завдання, яке стоїть перед освітянами, адже його ефективне впровадження у цей період закладає міцний фундамент для подальшої успішної навчальної діяльності в шкільні роки [48].

Природа володіє дивовижною здатністю щодня вражати всіх, хто нею захоплюється: розквітла троянда, прилетіли метелики, з'явилася райдуга – головне вчасно це помітити! Щоденний потік нових знань стимулює формування пізнавальної зацікавленості у дітей, що, у свою чергу, стає основою для вдосконалення етичних цінностей дошкільника, а також джерелом естетичного задоволення і творчого піднесення.

В ході спостережень формується така особлива риса характеру, як спостережливість, яка, безумовно, дуже потрібна особі у швидкому темпі теперішнього буття.

Знання, які діти здобувають про взаємозв'язки між світом рослин і тварин, а також між світом природи та людством, становлять фундаментальну базу для формування початків екологічної свідомості. Ця свідомість включає не лише позитивне емоційне ставлення й відчуття до природних об'єктів та набуття відповідного багажу знань, а й розвиток практичних навичок і вмінь, необхідних для догляду за цими об'єктами природи. Саме екскурсії стають найпростіше шляхом, щоб діти засвоїли правила екологічно відповідальної

поведінки в природі: «Ми є гостями природи, отже, наша поведінка має бути ввічливою: уникати галасу, не зривати без нагальної потреби квіти, не руйнувати павутину, не чіпати пташиних гнізд і не забирати мешканців лісу до своєї оселі» [50].

Коли ми дозволяємо дітям бути свідками життя тварин і годувати їх, сприяємо тіснішій взаємодії з природними об'єктами, що плекає в них почуття любові та дбайливого ставлення. Таким чином, ця подорож дає можливість опанувати низку підходів до охорони природи, але найважливіше – сформувати індивідуальну модель етично орієнтованої поведінки людини в природному світі.

Знайомство з об'єктами природи та її явищами, яке відбувається під час екскурсії, є ідеальним способом здійснити естетичний розвиток малюків-дошкільнят. Коли діти споглядають чудові краєвиди, роздивляються квіти, помічають барвистих комах, вони вчаться розрізняти прекрасне, відчувати насолоду від споглядання навколишнього світу. Це стимулює їхнє прагнення захищати природу, створювати красу і чинити добро.

Під час планування екскурсії слід пам'ятати, що її головний зміст – забезпечення яскравого, цілісного, первинного сприйняття дітьми навколишніх предметів і явищ. Це визначається особливою роллю емоційного механізму в стимулюванні та розвитку дитячої допитливості, а також пізнавальних прагнень.

Щоб розширити, поглибити і систематизувати уявлення малюків про вже відомі природні об'єкти чи процеси, організовують повторні екскурсії. Вони дозволяють виявити та продемонструвати нові характеристики, зміни чи властивості того самого об'єкта чи явища, з яким діти вже знайомі під час попереднього візиту [35]. Найкраще такі екскурсії проводити безпосередньо тоді, коли в об'єкті чи процесі відбуваються найбільш очевидні та значні трансформації.

Під час кожної екскурсії освітні та виховні цілі слід реалізовувати одночасно. З огляду на це, при підготовці до неї важливо визначити не лише

обсяг інформації та навичок, але й те, які емоційні, моральні та естетичні реакції вихователь прагне викликати в дітей. Скажімо, програмне наповнення екскурсії для старшої групи можна сформулювати таким чином: поглиблювати розуміння дітьми зимових змін у природі; навчати виявляти взаємозв'язок між температурним впливом і процесом росту рослин. Продовжувати тренувати вміння ідентифікувати дерева за характеристиками їхнього стовбура та кори (такі як береза, дуб, липа). Познакомити дошкільників із прикладом зимуючих птахів – дятлом. Збагачувати словник дітей термінами: зимуючі та перелітні птахи. Розвивати здатність до уважного спостереження та формувати поважне й бережливе ставлення до природного середовища.

Заняття з ознайомлення з природою у закладах дошкільної освіти проводяться двічі на тиждень у всіх вікових групах. Вони можуть бути як тематичними природничими, так і інтегрованими, а їх зміст і форма визначаються вихователем відповідно до чинної освітньої програми. Екскурсія, як важливий засіб формування початкових уявлень дітей про об'єкти та явища природи, має посідати провідне місце в системі планування занять із рідної природи. Водночас доцільно проводити й підсумкову екскурсію, спрямовану на узагальнення, закріплення та систематизацію здобутих знань.

За змістом екскурсії у природу поділяють на два види:

- природничі екскурсії до лісу, водойми, парку, скверу тощо;
- сільськогосподарську екскурсії на город, у сад, на поле, ферму тощо.

У практиці навчально-виховної роботи з дітьми використовують структуру екскурсії, яка розроблена Н.Яришевою **МАЄ БУТИ ПОКЛИКАННЯ НА ДЖЕРЕЛО.**

Структура екскурсії у природу:

- встановлення зв'язку навчальної інформації з попереднім досвідом дітей;
- повідомлення мети екскурсії;

- колективне спостереження;
- збирання природного матеріалу;
- дидактична гра;
- підбиття підсумків.

Структура сільськогосподарської екскурсії:

- встановлення зв'язку навчальної інформації з попереднім досвідом дітей;
- повідомлення мети екскурсії;
- колективне спостереження;
- розповідь дорослого про об'єкт спостереження, діяльність дорослого щодо нього;
- підбиття підсумків.

Формування у дітей ціннісних орієнтацій вимагає від дорослого вичленити деякі моменти, що мають бути під час проведення обох типів екскурсій. Діти мають чітко уявляти, за що потрібно любити рослини, тварини, чому до них необхідно добре ставитися. Лише дорослий може стати посередником між дитиною і природою.

Структура екскурсій **МАЄ БУТИ ПОКЛИКАННЯ НА ДЖЕРЕЛО, ХОЧА ЗА Н.Яришевою не така структура:**

1. Попередня бесіда перед екскурсією.
2. Вправа-розминка.
3. Дорога до об'єкта; закріплення правил поведінки в громадському місці, основ безпеки життєдіяльності; рішення задач на освоєння орієнтовних дій.
4. Пізнавальна частина екскурсії.
5. Розглядання зовнішнього вигляду об'єкта.
6. Розповідь педагога.
7. Бесіда з дітьми.
8. Словникова робота.
9. Спостереження.

10. Проблемні запитання, ігрові ситуації.
11. Дитяча дослідницька діяльність.
12. Ігрова частина екскурсії.
13. Рефлексивна частина екскурсії.
14. Підведення підсумків (отримання зворотного зв'язку від дітей - малюнки, колажі, оповідання, казки, схеми, дослідницька діяльність тощо).

Приклади з практики

1. Під час організації екскурсії в природу педагоги починають з бесіди, щоб діти пригадали, що вони вже знають про дерева і тварин. Під час спостереження разом з дітьми збирають листя або гілочки, а потім грають у дидактичні ігри, наприклад, у "Вгадай дерево за листком". В кінці підбивають підсумки, обговорюють почуте і результати спостереження.
2. Під час організації екскурсії на сільськогосподарські об'єкти, наприклад на ферму, педагог розповідає про роботу фермерів, демонструє, як доглядають за тваринами або рослинами, розповідає про значення цих процесів для життя людей, після чого діти обговорюють враження і відповідають на запитання.

Екскурсія – це заняття, яке проводиться за межами дитячого садка. Прогулянка – повсякденна форма роботи, і здійснюють її, в основному, на ділянці дошкільного закладу.

У ході екскурсії діти опрацьовують істотно більший обсяг навчальної програми, оскільки вона цілковито сфокусована на пізнанні дітьми природного середовища. Водночас пізнання природного світу під час прогулянки є лише одним з її елементів, поряд із застосуванням активних та креативних ігор, трудовою діяльністю, проведенням вихователем індивідуалізованої навчальної чи виховної роботи з дитиною. Як результат, програмний матеріал з природознавства на прогулянці впроваджується у значно меншому масштабі.

Під час екскурсії діти здобувають більш впорядковані відомості про природні об'єкти в контексті їхньої природної взаємодії. Зазвичай час проведення екскурсій припадає на той проміжок кожного сезону, коли в докiллі відбуваються найбільш виразні трансформації. Наприклад, на період осені планується проведення трьох оглядових поїздок, тематика яких відповідно охоплює: перші прояви осені, час золотого листопаду та пізній осінній період. Під час звичайних прогулянок діти знайомляться з характеристиками предметів та процесів природи, розуміння яких формується протягом тривалого часу. До прикладу, у ході щоденних прогулянок діти можуть спостерігати, як листя на деревах поступово набуває жовтого відтінку, фіксувати, на яких деревах помітна більша кількість жовтого листя, які деревні породи першими втрачають свій осінній покрив, і таке інше [33].

Заняття-екскурсії потребують значно ретельнішого планування всіх дій учасників освітнього процесу. Протягом екскурсійного заходу здійснюються колективні спостереження за участю всієї дитячої групи, а також індивідуальні огляди, якщо вони узгоджуються з обраною тематикою. На звичайних щоденних прогулянках застосовуються як загальногрупові, так і секційні (підгрупами) спостереження, при цьому активно стимулюються різноманітні індивідуальні вивчення. Але якщо в контексті екскурсій тематичне спрямування спостережень підпорядковане єдиній спільновизначеній меті, то під час прогулянок спектр тем може бути широким, необов'язково координованим між собою. У процесі звичайних індивідуальних спостережень у природному середовищі вихователь орієнтується на дослідницький інтерес конкретної дитини, поточну ситуацію чи емоційний відгук, а не на чітко встановлене програмне завдання, визначене заздалегідь. Наприклад, на прогулянці може бути організовано спільне спостереження за процесом проростання квітів на клумбі, тоді як індивідуальні можуть стосуватися хмар, метелика, особливостей поведінки птахів тощо [37].

Особливість екскурсії полягає у її природності та доступності: діти мають змогу бачити об'єкти у їхньому природному середовищі, спостерігати

за змінами протягом року, отримувати емоційні враження. Саме це забезпечує високий рівень засвоєння знань і формує у дошкільників стійкий інтерес до пізнання світу [21].

Екскурсії можуть бути різними за змістом: природничі, трудові, краєзнавчі, мистецькі. Кожен із цих видів має свої завдання, але спільним є те, що всі вони сприяють розвитку мислення, мовлення, формуванню у них ціннісного ставлення до довкілля та суспільства.

Під час підготовки екскурсії вихователь повинен продумати не лише зміст, а й методи роботи: бесіди, ігри, творчі завдання, досліди. Важливою є роль педагога як організатора та водночас співучасника пізнавальної діяльності дітей. Він має створювати позитивну атмосферу, стимулювати спостережливість та самостійність вихованців.

Сучасні підходи до проведення екскурсій передбачають використання інтерактивних методів, елементів дослідницької діяльності, екологічних ігор, а також залучення технічних засобів – фотоапаратів, планшетів, мобільних додатків для визначення рослин і тварин. Це дозволяє зробити процес пізнання ще цікавішим та ближчим до потреб сучасних дітей.

Значущим результатом екскурсійної роботи є формування у дошкільників екологічної культури, емоційно-ціннісного ставлення до природи, почуття відповідальності за збереження довкілля. Це особливо актуально в умовах сьогодення, коли проблема охорони природи є пріоритетною у всьому світі [26].

Таким чином, екскурсія поєднує в собі навчальну, виховну та розвивальну функції, забезпечує активну взаємодію дітей з довкіллям і є основою для формування їхніх практичних умінь і пізнавальних навичок. Для більш чіткого розуміння різноманіття форм і видів екскурсій доцільно розглянути їх класифікацію, що наведена на рис. 2.1.

Екскурсії є тематичними та комплексними. Тематичні екскурсії проводяться у зв'язку з вивченням однієї або декількох взаємопов'язаних тем

одного предмета. Комплексні екскурсії проводяться на основі взаємопов'язаних тем кількох предметів.

Здійснення екскурсії змушує вихователів і дітей ретельно до неї готуватися. Етапи підготовчої роботи до екскурсійних заходів містять організаційні, навчальні, емоційно-психологічні та освітні складові. Педагог має глибоко проаналізувати місце, куди планується екскурсія; сформулювати низку запитань, які потребують дослідження; дати дітям індивідуальні завдання; вказати основні та додаткові інформаційні ресурси; прокласти маршрут руху під час екскурсії; визначити орієнтовний список потрібного спорядження, час та локацію її проведення; наголосити на правилах безпеки, яких слід дотримуватися протягом заходу; розподілити групи на менші

а) за змістом – промислові, біологічні, історичні, краєзнавчі, мистецтвознавчі та інші;

б) час – короткий і тривалий;

в) за місцем у навчальному процесі – вступний (на початку вивчення теми або розділу програмного матеріалу), проміжний (у процесі вивчення теми або розділу програмного матеріалу), заключний (наприкінці вивчення теми, розділу).

частини та видати їм чіткі інструкції (займатися нотатками, робити знімки, вимірювати об'єкти). Підготовка дітей до екскурсії означає закріплення знань із відповідної теми, деталізацію мети отримання нових даних та поглиблення вже наявного багажу знань.

Рис. 2.1. Види екскурсії

Джерело: сформовано автором на основі [39]. **ПОЇХАВ ТЕКСТ НАПЕВНО**

Розглянемо класифікацію екскурсії, таблиця 2.1.

Таблиця 2.1.

Класифікація екскурсій

Класифікація	Характеристика
Оглядова екскурсія	як правило, багатотематична, з використанням історичного та сучасного матеріалу. Він базується на демонстрації різних об'єктів - пам'яток історії

	та культури, будівель та споруд, природних об'єктів, місць відомих подій, елементів містобудування, промислового та сільськогосподарського виробництва тощо.
Тематичні екскурсії	поділяються на історичні (історико-краєзнавчі), археологічні, етнографічні, військово-історичні, історико-біографічні, екскурсії в історичні музеї, промислові, природні та екологічні, мистецькі, літературні, архітектурні та містобудівні.
Навчальні екскурсії	розглядаються як форма навчальної роботи для різних груп дітей (осіб) (екскурсія-консультація, екскурсія-демонстрація, екскурсія-урок, наукова екскурсія для особливої аудиторії).

Джерело: сформовано автором на основі [4].

Залежно від складу та чисельності учасників, їх класифікують на: індивідуальні, групові, орієнтовані на місцевих мешканців, спрямовані на туристів, для повнолітніх та для малолітніх, зважаючи на їхні особливості сприйняття.

За локацією проведення: урбаністичні, розташовані поблизу міста, індустріальні, що проходять у музеях, а також комплексні.

За методом пересування: піші, транспортні, які мають двоетапну структуру: дослідження екскурсійних локацій під час зупинок, а також усний виклад матеріалу під час руху, що стосується об'єктів вивчення.

За типом проведення: екскурсія-потік, прогулянкова екскурсія, екскурсія-розповідь (де переважає словесний опис над візуальною демонстрацією), екскурсія-виступ, екскурсія-дозвілля [40].

Залежно від часових рамок, у реальних умовах розмежування екскурсій на окремі, суворо розмежовані категорії є досить відносним. Освітній процес під час екскурсій переважно спирається на безпосереднє сприйняття об'єктів, що демонструються, а також на поясненні їхньої теоретичної та практичної цінності. Значущою є роль конкретно-образного мислення, а також дитячої фантазії. Під час екскурсії найповніше знаходять своє втілення дидактичні засади єдності конкретного та абстрактного, поєднання теоретичних знань із практикою, навчання з реальністю, свідомого ставлення та активної діяльності [41]. Екскурсійний формат відкриває широкі перспективи для реалізації міжпредметних зв'язків (між біологією, фізикою, хімією, географією,

літературою, історією), що позитивно впливає на формування структурованих знань у вихованців, розвиток їхніх інтелектуальних та практичних навичок.

Обов'язковим етапом будь-якої екскурсії є перевірка досягнення її мети та оцінювання результатів. Підсумки можуть оформлюватися як у індивідуальній, так і в груповій формі. Для оновлення знань і життєвого досвіду дітей, а також створення позитивного емоційного фону для подальших занять доцільно використовувати матеріали, зібрані ними під час екскурсії.

У процесі аналізу та оцінювання ефективності екскурсії варто орієнтуватися на такі критерії:

- педагогічна доцільність теми;
- чітке визначення мети та завдань;
- врахування виду та специфіки екскурсії;
- рівень підготовки дітей до участі;
- ознайомлення з об'єктом та планування маршруту;
- проведення інструктажу та розподіл завдань;
- організація процесу екскурсії (спостереження, творчі завдання, нотатки);
- активність і поведінка дітей під час екскурсії;
- оформлення та презентація результатів екскурсії (альбоми, звіти, вікторини).

У таблиці 2.2 розглянемо види екскурсій.

Таблиця 2.2.

Види екскурсій

Вид	Характеристика
Екскурсії в природу	ліси, луки, водойми тощо. У місті частіше проводяться екскурсії до штучних фітоценозів, що імітують певну природу (парк, лісопарк, сквер тощо). Основна мета цих екскурсій - ознайомлення з характеристиками рослин і тварин, законами живої та неживої природи, сезонними змінами.
Екскурсії до сільськогосподарських об'єктів	(сад, оранжерея, поле, худоба). Ці екскурсії спрямовані на показ роботи людей у природі. Водночас на цих екскурсіях діти засвоюють власні природні знання (дізнаються про умови життя тварин, рослин, їх зовнішній вигляд, етапи розвитку тощо).
Екологічні екскурсії місцями	де яскраво проявляється вплив людини на природу та наслідки її діяльності (на промислові підприємства, на вулицю,

	магістралі для вивчення стану навколишнього середовища тощо). Екскурсії в природні біоценози, метою яких є встановлення взаємозв'язків в екологічній системі, також можна назвати екологічними.
Екскурсії до музеїв та інших місць, створених людиною для збереження та вивчення природи	(зоопарки, ботанічні сади, зоопарки тощо). Такі екскурсії знайомлять з природними об'єктами, які неможливо спостерігати в природних умовах (дикі тварини, рослини з інших природних територій, рідкісні та вимерлі живі істоти). З дітьми ви можете відвідувати краєзнавчі, зоологічні чи художні музеї, обсерваторії, виставки квітів, собак чи котів тощо.

Джерело: сформовано автором на основі [41].

Для ефективної організації екскурсії важливо заздалегідь продумати, які завдання виконуватимуть діти на кожному етапі, та які методи навчання будуть використані для активізації їхньої пізнавальної діяльності. Інтерактивні форми роботи, спостереження, досліді, ігрові завдання та творчі вправи дозволяють не лише засвоїти нову інформацію, а й розвивати критичне мислення, уміння працювати в команді та висловлювати власну думку.

Нижче наведено таблицю 2.3. з конкретними практичними порадами щодо організації екскурсії та інтерактивних завдань для дітей на різних етапах.

Таблиця 2.3.

Практичні поради щодо організації екскурсії та інтерактивних завдань
для дітей на різних етапах

Етап екскурсії	Конкретні завдання для дітей	Методи інтерактивного навчання
Підготовка до екскурсії	Ознайомлення з об'єктом, визначення мети і завдань, розподіл на групи	Бесіди, постановка питань, планування спостережень
Спостереження та запис фактів	Вести щоденник спостережень, малювати, фотографувати	Інтерактивні щоденники, фото- та відеофіксація, обговорення
Вимірювання та порівняння	Виміряти висоту рослин, довжину листків, підрахунок комах	Практичні досліді, ігрові завдання «Знайди/порахуйте»
Пошук відповідей на запитання	Скласти список питань до об'єктів і знайти відповіді	Дослідження на місці, командні обговорення, квести
Творчі завдання	Малюнки, колажі, короткі розповіді про побачене	Арт-проекти, групові презентації, творчі ігри
Ігрові завдання	Квести, рольові ігри, «Відгадай звук тварини»	Рольові ігри, інтерактивні квести, ігрове моделювання
Використання техніки	Визначення рослин та тварин за допомогою додатків	Мобільні додатки, фото- та відео фіксація, інтерактивні карти

Підсумок екскурсії	Обговорення, показ матеріалів, створення міні-виставки	Презентації, колективні проєкти, вікторини, групові обговорення
Мотивація та оцінка	Похвала за спостережливість, творчість та активність	Колективне обговорення, нагороди, демонстрація результатів роботи

Джерело: сформовано автором на основі [43].

Таким чином, таблиця дозволяє систематизувати підхід до організації екскурсій, забезпечує поетапне виконання завдань та активну участь дітей у процесі пізнання. Використання інтерактивних методів сприяє розвитку спостережливості, мислення, комунікативних та творчих навичок дошкільників.

Екскурсія є ефективною формою організації освітньої роботи з дітьми старшого дошкільного віку, що поєднує навчальні, виховні та розвивальні функції. Вона сприяє формуванню пізнавальної активності, допитливості, умінь спостерігати та аналізувати навколишній світ. Завдяки безпосередньому контакту з природою та соціальним середовищем, діти отримують нові знання у доступній та наочній формі, розвивають комунікативні навички, творче мислення та почуття відповідальності за довкілля [11].

Правильна організація екскурсій, включно з плануванням маршруту, підготовкою завдань для дітей та застосуванням інтерактивних методів навчання, дозволяє забезпечити ефективне засвоєння знань і формування екологічної культури. Таким чином, екскурсія виступає не лише засобом ознайомлення з природою та соціальними процесами, а й важливим інструментом всебічного розвитку особистості дошкільника.

2.2. Аналіз сучасної практики використання екскурсій під час ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природою

Сучасне суспільство стикається з низкою екологічних проблем, зумовлених впливом людини на природу: забруднення повітря, води та ґрунтів, зникнення окремих видів флори і фауни, порушення екологічної рівноваги, руйнування озонового шару тощо. Основною причиною цих негативних змін є діяльність самої людини. Не усвідомлюючи себе як частину

природного середовища, вона фактично шкодить майбутнім поколінням, у тому числі власним дітям. У зв'язку з цим перед педагогами постає важливе завдання – формувати у дітей знання про природу та виховувати відповідальне, емоційно забарвлене ставлення до довкілля. Починати цю роботу необхідно ще в дошкільному віці, з урахуванням вікових та психологічних особливостей дітей.

Пізнання природи є важливим чинником розвитку дитини. У процесі ознайомлення з навколишнім світом у дітей розширюється уявлення про довкілля, формуються пізнавальні інтереси, спостережливість і ціннісне ставлення до природи. Такі форми роботи, як екскурсії, спостереження за природними явищами, догляд за рослинами та тваринами, дозволяють дітям старшого дошкільного віку засвоювати знання про явища живої та неживої природи, а також розвивати інтерес, емоційну чутливість і любов до природного середовища.

Екскурсії є однією з найефективніших форм ознайомлення дітей із природою. Вони дозволяють поєднувати безпосереднє спостереження з активною діяльністю та ігровим компонентом, що стимулює пізнавальну активність дітей. Під час екскурсій діти спостерігають сезонні зміни, вчать розпізнавати рослини та тварин, аналізують взаємозв'язки у природі, порівнюють об'єкти та явища, формуючи власні уявлення про довкілля. Досвід показує, що ефективність екскурсій залежить від правильної підготовки: визначення мети, маршруту, підбору дидактичного матеріалу та методів активізації дітей.

Старший дошкільний вік характеризується високим рівнем емоційності та сприйнятливості дітей. Екскурсії, які проводяться в цей період, дозволяють дітям безпосередньо взаємодіяти з природним середовищем, формуючи при цьому емоційно-ціннісне ставлення до природи. Під час екскурсій дітям надається можливість досліджувати рослини, тварин, природні явища, що сприяє формуванню в них екологічної компетентності та відповідальної поведінки у довкіллі.

Варто зазначити, що ефективність екскурсій багато в чому залежить від участі батьків. Спільні прогулянки та екскурсії сприяють зміцненню зв'язків між родиною та дошкільним закладом, підвищують мотивацію дітей до пізнання природи та формують у них почуття відповідальності за навколишнє середовище.

Основою для створення освітньої програми для дітей дошкільного віку є Базовий компонент дошкільної освіти. Цей документ окреслює оптимально необхідні, однак достатні для дітей дошкільного віку знання, уміння та навички з різних сфер суспільного життя.

Освітні напрями Базового компонента дошкільної освіти відображають зміст розвитку, виховання і навчання дітей відповідно до їхніх вікових можливостей і потреб. Вони охоплюють такі напрями: «Особистість дитини», «Дитина в соціумі», «Дитина у світі культури», «Дитина у сенсорно-пізнавальному просторі», «Дитина у природному довкіллі», «Гра дитини», «Мовлення дитини», «Дитина у світі мистецтва», «Дитина в цифровому світі».

Зокрема, освітній напрям «Дитина у природному довкіллі» спрямований на формування елементарного природоцільного світогляду, усвідомлення себе як частки природи, розвиток екологічної свідомості та відповідального ставлення до навколишнього середовища. Він несе ціннісно-змістове наповнення за природничим та екологічним напрямами, сприяє формуванню у дітей почуття відповідальності за все, що відбувається навколо них і внаслідок їхніх дій у довкіллі.

Документ орієнтований на наукову спільноту, залучену до розроблення програмно-методичного забезпечення дошкільної освіти. У ньому визначено стандарти психолого-педагогічних умов розвитку, виховання та навчання дітей дошкільного віку, окреслено вимоги до змісту освітніх програм, професійної компетентності педагогічних працівників і організації розвивального середовища.

У процесі ознайомлення дітей із природою в закладах дошкільної освіти застосовуються різноманітні методи:

- наочні (спостереження, розгляд картин, демонстрація фільмів);
- практичні (досліди, ігрові методи, трудова діяльність);
- елементарні (прості досліди);
- словесні (розповіді вихователя, читання художніх творів, бесіди).

Найефективнішим методом є спостереження – цілеспрямоване, планомірне сприймання об'єктів і явищ природи під керівництвом педагога.

Види спостережень:

1. За тривалістю: короткотривалі, довготривалі.
2. За формою організації: індивідуальні, групові, колективні.
3. За дидактичною метою: первинні, повторні, підсумкові.

Вибір методів і форм роботи залежить від змісту освітньої програми, природного оточення закладу, місця проведення та об'єкта спостереження, а також від вікових особливостей і досвіду дітей.

- У групах раннього та молодшого віку провідне значення має сенсорне сприймання, тому головним методом стає спостереження. Важливу роль у пізнанні природи відіграють дидактичні ігри, розгляд картин, прості експерименти.

- У середній групі, з огляду на конкретність мислення дітей і обмежений життєвий досвід, доцільно широко використовувати наочний матеріал. Для формування й закріплення уявлень застосовують дидактичні ігри з природними матеріалами або їх зображеннями, а також короткі бесіди.

- У старших і підготовчих до школи групах ознайомлення з природою відбувається переважно під час спостережень на екскурсіях, прогулянках, у процесі ігор і праці. Значну роль відіграють бесіди, розповіді вихователя, використання ілюстративних матеріалів, фільмів і художньої літератури.

Форми ознайомлення дітей із природою:

1. Під час занять;
2. У повсякденному житті;

3. Окремим видом діяльності виступають екскурсії, які сприяють безпосередньому пізнанню навколишнього світу.

Основним способом організувати групу дітей для вивчення природи є навчальне заняття. Воно проводиться у визначені години, керуючись заздалегідь підготовленим планом, що відповідає навчальній програмі. Структура заняття має бути такою, аби під час пізнання природного світу розвивалися розумові здібності та мовлення вихованців, а також формувалися інтерес і любов до довкілля. Ключовим завданням кожного заняття є забезпечення повного засвоєння всіма дітьми матеріалу, передбаченого програмою.

Екскурсія – це заняття, на якому діти знайомляться з природою в звичайних умовах: в лісі, на полі, в саду, в гаю.

Щоденні мандрівки на свіжому повітрі є поширеним засобом пізнання довкілля дітьми різного віку. Їх можна організовувати як короткі пізнавальні вилазки, під час яких педагог робить загальний огляд території, ініціює спостереження за станом атмосфери, а також за циклічними змінами в житті рослин і природи.

Щоб діти у дошкільному закладі могли пізнавати природу, їм потрібен регулярний прямий контакт із нею. Однією з передумов, що робить це можливим, є створення куточка живої природи. Кожна вікова група мусить мати свій власний куточок природи. Роботу з наглядом за рослинами і живими істотами в цьому куточку організовують упродовж усього року. Праця в куточку природи відбувається щоденно у спеціально відведені для цього години. Діти стежать за рослинами, виховують у собі дбайливе ставлення до них, здобувають початкові трудові навички, навчаються працювати спільно зі старшими, допомагати одне одному, а згодом – діяти самостійно.

Організація трудової діяльності дітей у закладі дошкільної освіти здійснюється з урахуванням їхнього віку та рівня підготовленості. У першій молодшій групі діти лише спостерігають за тим, як вихователь доглядає за рослинами. У другій молодшій групі вони вже беруть безпосередню участь у

простих трудових процесах. У середній групі діти виконують окремі індивідуальні доручення вихователя, а в старших групах певні обов'язки покладаються на чергових, які працюють під його наглядом. У підготовчій до школи групі діти, окрім чергування, здійснюють індивідуальні спостереження за станом рослин і тварин.

У кожному дитячому садку є прогулянкова ділянка, де діти проводять більшу частину часу, особливо в теплий період року. Вона слугує місцем для ігор, прогулянок, занять, спостережень за природою протягом усього року.

Праця на ділянці організовується переважно після денного сну й залежить від характеру роботи, віку дітей та пори року. Наявність на території дерев, кущів, городу, квітника чи плодово-ягідних насаджень має велике виховне значення. Під керівництвом вихователя діти доглядають за рослинами, спостерігають за їхнім ростом і розвитком, набувають практичних умінь користування простими знаряддями праці. У процесі цієї діяльності формується дбайливе ставлення до природи, відповідальність та інтерес до праці.

Дбайливо оформлена ділянка дитячого садка, гармонійно озеленена декоративними рослинами, має велике значення для естетичного, екологічного та морального виховання дітей. Вона сприяє формуванню у вихованців почуття прекрасного, любові до природи та бажання дбати про довкілля.

Поглибити інтерес дітей до навколишнього світу допомагають інформаційні матеріали, дібрані педагогом із художньої та науково-популярної літератури, а також розповіді дорослих із власного досвіду спілкування з природою.

Одним із дієвих словесних методів ознайомлення дітей із природою є читання художніх творів. Особливо захоплюють малюків твори, у яких головними героями є тварини. Велику виховну роль відіграють народні казки— «Лисичка-сестричка і Вовчик-братик», «Куручка Ряба», «Ріпка» тощо. На таких оповідях виховується доброта, співчуття, любов до живого світу.

Дитина, позбавлена у дитинстві чарівності казки, часто втрачає чутливість і здатність до співпереживання, стає байдужою до тварин та навколишнього середовища.

Щоб розширити уявлення старших дошкільників про різноманітність природи, вихователі використовують плакати, ілюстрації, діaproектори, відеоматеріали, знайомлячи дітей із рослинним і тваринним світом різних кліматичних зон, розповідаючи, де мешкають страуси чи ростуть ліани.

На жаль, сучасна дитяча література дедалі рідше звертається до теми живої природи, поступаючись місцем вигаданим персонажам і фантастичним світам. Тому вихователям сьогодні доводиться докладати значних зусиль, щоб прищепити дітям любов до природи та живого довкілля. Лише справжній педагог здатен зробити це щиро, натхненно і з глибоким виховним змістом.

Важливою складовою природничого виховання є куточок живої природи, який виступає однією з найефективніших форм наочного ознайомлення дітей із природним світом. На відміну від короточасних спостережень під час екскурсій чи занять, саме тут діти мають змогу щодня тривалий час спостерігати за тваринами й рослинами, спілкуватися з ними, доглядати, фіксувати зміни в їхньому розвитку.

Така діяльність сприяє розвитку спостережливості, допитливості, трудових навичок, формує дбайливе ставлення до живого, відповідальність та любов до праці.

Разом з тим, у куточку живої природи заборонено утримувати:

- отруйні рослини та тварин;
- організми, продукти життєдіяльності яких можуть викликати алергічні реакції;
- хворих тварин;
- представників місцевої фауни (особливо ссавців), що потенційно можуть бути носіями небезпечних для людини захворювань.

Такий підхід забезпечує безпечне, емоційно насичене і пізнавально цінне спілкування дітей із природою.

Сучасна практика показує, що сучасні залади дошкільної освіти активно впроваджують інноваційні форми екскурсійної роботи. Наприклад, у київському Комунальному дошкільному навчальному закладі №680 вихователі проводять екскурсії до ботанічних садів та екологічних центрів, де діти беруть участь у посадці рослин, догляді за квітами та овочевими культурами, а також спостерігають за життям комах та птахів. У Закладі дошкільної освіти (ясла-садок) №29 Львівської міської ради вихователь В. Кравець проводить популярні тематичні прогулянки на природі з використанням ігрових завдань: «Екологічний квест», «Знайди і опиши», що допомагають розвивати навички спостереження та аналізу природних об'єктів. У Вінницькій області практикують інтегровані екскурсії: поєднання вивчення флори і фауни з художньою та творчою діяльністю, коли після прогулянки діти малюють, створюють аплікації або ведуть «екологічний щоденник», що дозволяє закріпити отримані знання та емоційні враження.

Педагоги рекомендують використовувати екскурсії як частину системного підходу до природничо-екологічного виховання. Доцільно поєднувати їх із тематичними заняттями, дослідницькою діяльністю, іграми та творчими завданнями. Наприклад, після екскурсії діти можуть створювати малюнки, аплікації або колажі, описувати спостережені явища, що сприяє глибшому засвоєнню матеріалу та розвитку мовлення.

Таким чином, сучасна практика використання екскурсій у дошкільних закладах демонструє високу ефективність у формуванні у дітей старшого дошкільного віку природничо-екологічної компетентності, спостережливості, дослідницьких навичок, емоційного зв'язку з природою та відповідального ставлення до довкілля. Екскурсії стають не лише формою активного пізнання, а й важливим чинником гармонійного розвитку особистості, підготовкою дітей до свідомої та безпечної взаємодії з навколишнім світом.

Екскурсії є ефективною формою освітньої діяльності, оскільки вони поєднують теоретичне ознайомлення з природою та практичне спостереження. Важливим аспектом є емоційне включення дітей у процес

пізнання, що сприяє розвитку їхніх пізнавальних інтересів, уваги, спостережливості та логічного мислення.

Наприклад, під час екскурсії до шкільного саду діти старшого дошкільного віку можуть спостерігати за змінами листя на деревах, відмічати види птахів та комах, слухати спів птахів. Вихователь у цей час організовує дослідницьку діяльність, задаючи дітям питання: «Що змінилося у дереві порівняно з минулим тижнем?» або «Яких комах ми зустріли на квітниках?» Такі питання спонукають дітей порівнювати, узагальнювати та робити висновки про явища природи.

Сучасна практика включає різні методи та прийоми організації екскурсій, які залежать від конкретних цілей та вікових особливостей дітей:

1. Пізнавальні прогулянки – знайомство з природними об'єктами та явищами без формального навчального навантаження. Наприклад, прогулянка до водойми, де діти спостерігають за рухом води, водяними птахами та рослинністю. Вихователь пояснює особливості водойм, використовуючи доступну для дітей мову.

2. Дослідницькі екскурсії – передбачають активне залучення дітей у збір, класифікацію та опис об'єктів природи. Наприклад, діти збирають листя різних дерев, порівнюють їхні форми, кольори та текстури, складають колекції та оформлюють міні-виставки у групі.

3. Екскурсії з елементами гри – використання ігрових завдань під час спостереження. Наприклад, гра «Хто де живе?» допомагає дітям виявити, які комахи живуть у траві, а які – у корі дерев, формуючи навички спостереження та класифікації.

4. Тематичні екскурсії – присвячені певній темі, наприклад, «Пори року», «Рослини нашого саду», «Птахи рідного краю». Вихователь готує картки з малюнками об'єктів, загадки та завдання для дітей, що підвищує їхню мотивацію та інтегрує різні види діяльності – малювання, розповіді, конструювання.

Діти старшого дошкільного віку сприймають природу емоційно та образно. Важливо, щоб екскурсії не лише інформували, а й викликали емоційний відгук. Наприклад, після прогулянки по лісу вихователь може запропонувати дітям поділитися враженнями: «Що тобі сподобалося найбільше?», «Що здивувало?» Це сприяє розвитку емоційної чуйності, мовлення та вміння висловлювати власну думку.

Під час екскурсій варто також формувати у дітей відчуття турботи про природу. Наприклад, після спостереження за комахами діти можуть створити маленькі «хатинки» для жука або підгодовувати птахів узимку. Такі дії формують почуття відповідальності та емпатії.

2.3. Реалізація педагогічних умов ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природним довкіллям в процесі проведення екскурсій

Ефективна організація ознайомлення старших дошкільників з природою під час екскурсій ґрунтується на створенні відповідних педагогічних умов, що забезпечують гармонійне поєднання пізнавальних, виховних та розвивальних завдань. Важливо, щоб педагог продумано обирає об'єкти для спостереження, враховував сезонні зміни в природі, а також поєднував практичну діяльність дітей із безпосереднім спілкуванням з довкіллям. Це сприяє не лише формуванню знань про природні явища, а й вихованню дбайливого ставлення до навколишнього світу.

Перш ніж розглядати питання реалізації педагогічних умов ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природним довкіллям у процесі екскурсій, доцільно з'ясувати, що саме розуміється під цим видом діяльності. Екскурсія є різновидом пізнавальної діяльності, організованої педагогом у реальних умовах природного або соціального середовища. Вона передбачає активне сприйняття об'єктів і явищ природи, безпосереднє спостереження та взаємодію дітей із довкіллям, що сприяє формуванню природничих понять, розвитку пізнавальної активності та морально-етичних якостей особистості.

У педагогічній науці екскурсії визначають як організовані форми вивчення навколишнього світу, у яких поєднуються наочне сприйняття, діяльність та емоційний розвиток дитини. Вони відрізняються від звичайних прогулянок наявністю конкретної мети, навчально-виховних завдань, чіткого плану та попередньої підготовки дітей і педагога. За своєю структурою екскурсія включає такі основні етапи: підготовчий, безпосередньо спостереження та аналіз отриманої інформації, закріплення знань і досвід у процесі обговорення, творчої діяльності або практичних завдань.

Реалізація педагогічних умов ознайомлення дітей з природним довкіллям у процесі екскурсій передбачає створення сприятливих умов для розвитку спостережливості, пізнавального інтересу, творчої активності, а також формування екологічної свідомості. Ці умови мають охоплювати такі компоненти: підбір маршруту та об'єктів для спостереження, забезпечення безпечних умов перебування, використання методів інтегрованого навчання, залучення дітей до практичної діяльності та досліджень.

Під час підготовки екскурсії педагог повинен передбачити, які об'єкти природи будуть найбільш цікаві і доступні для спостереження дітей старшого дошкільного віку. Це можуть бути дерева, кущі, квіти, водойми, мурашники та інші об'єкти, що дають можливість спостерігати взаємозв'язки між рослинами, тваринами та середовищем їх існування. Обов'язково враховуються вікові та психологічні особливості дітей, їхня здатність до концентрації уваги та емоційне сприйняття [15].

Не менш важливою умовою є наявність матеріально-технічного забезпечення: біноклів, луп, міні-лабораторій для дослідів, зошитів для спостережень, планшетів або інших наочних засобів. Використання таких засобів дозволяє дітям більш детально аналізувати природні явища, формувати навички спостереження, порівняння, узагальнення та класифікації об'єктів [37].

Екскурсія має бути організована з урахуванням принципів активності та наочності. Діти не повинні бути лише пасивними спостерігачами: вони беруть

участь у процесі, ставлять запитання, аналізують, роблять власні відкриття, виконують практичні завдання. Наприклад, вони можуть збирати опале листя різних порід дерев, спостерігати за комахами у природному середовищі, вимірювати температуру води в водоймі або проводити прості експерименти з рослинами [19]. Така діяльність формує навички самостійного пізнання та дослідження довкілля.

Важливим компонентом реалізації педагогічних умов є інтеграція різних видів діяльності. Наприклад, під час екскурсії можна поєднувати спостереження з художньою діяльністю: діти малюють, ліплять, створюють колажі за мотивами побаченого. Можна організувати музичний супровід або читання тематичних казок, що підкреслюють красу й цінність природи. Такий підхід дозволяє поєднати емоційне сприйняття та пізнавальний процес, сприяє розвитку уяви, творчості та естетичного смаку [28].

Не менш важливим є емоційно-позитивний аспект екскурсій. Діти повинні відчувати радість від спілкування з природою, бажання дізнаватися нове та ділитися своїми враженнями. Для цього педагог створює доброзичливу атмосферу, використовує похвалу, заохочення, спонукає дітей до співпраці та взаємодопомоги[44, 46].

Завдання педагога під час проведення екскурсії також включають залучення дітей до простих форм природоохоронної діяльності. Це може бути догляд за рослинами, поливка квітів, прибирання території, спостереження за тваринами та комахами, організація маленьких лабораторних дослідів. Важливо, щоб ці дії мали практичний зміст, були доступні для дітей і демонстрували, як їхні власні дії впливають на стан довкілля [51].

Важливу роль у реалізації педагогічних умов відіграє взаємодія з батьками. Педагог повинен заздалегідь повідомити батьків про план екскурсії, пояснити її мету, підказати, як підготувати дитину, і залучити батьків до спільних заходів. Наприклад, батьки можуть брати участь у підготовці необхідних матеріалів, допомагати під час спостережень, брати участь у творчих завданнях або вести спільний щоденник спостережень [33].

Для успішного освоєння природничих знань екскурсія повинна мати чітку структуру: підготовка до екскурсії, безпосереднє спостереження та аналіз, закріплення знань у вигляді обговорення, малювання, створення колажів, проведення простих експериментів. Підготовка включає ознайомлення з об'єктами, демонстрацію фотографій або малюнків, постановку проблемних запитань, які стимулюють пізнавальний інтерес. Під час спостереження діти активно взаємодіють із об'єктами природи, вчать помічати деталі, порівнювати, аналізувати і робити висновки [57].

Закріплення знань після екскурсії може відбуватися через ігри, бесіди, творчі завдання, моделювання проблемних ситуацій. Наприклад, діти можуть створювати міні-проекти, відтворювати спостережені явища в макетах, малювати свої враження, розповідати про побачене одноліткам. Така діяльність сприяє закріпленню природничих понять, розвитку мовлення, мислення, соціальної взаємодії та творчих здібностей [40].

Таким чином, екскурсія виступає ефективним засобом реалізації педагогічних умов ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природним довкіллям. Вона поєднує активне спостереження, дослід, практичну діяльність, творчі завдання та інтеграцію різних видів діяльності, формує позитивне емоційне ставлення до природи, сприяє розвитку пізнавальної активності, природничих понять та екологічної свідомості.

Отже, реалізація педагогічних умов у процесі проведення екскурсій передбачає:

- ретельну підготовку маршрутів та об'єктів спостереження;
- забезпечення матеріально-технічних засобів;
- активне залучення дітей до пізнавальної та практичної діяльності;
- інтеграцію різних видів діяльності;
- емоційно-позитивну організацію процесу;
- залучення батьків до підтримки і продовження навчального процесу вдома;
- дотримання дидактичних принципів та індивідуального підходу.

Реалізація цих умов дозволяє сформувати у дітей старшого дошкільного віку стійкі природничі поняття, розвинути спостережливість, допитливість, творчу активність, екологічну свідомість та відповідальне ставлення до природного довкілля. Завдяки цілеспрямованій педагогічній діяльності та системній взаємодії з батьками діти набувають умінь аналізувати природні явища, робити прості висновки, дбайливо ставитися до живих істот, розуміти взаємозв'язки між об'єктами природи. Таке навчання не лише розширює пізнавальний досвід, а й формує основи екологічної культури, що є важливим чинником гармонійного розвитку особистості та підготовки дошкільників до подальшого навчання у школі [11].

Узагальнюючи визначені нами педагогічні умови формування природничих понять дітей старшого дошкільного віку, ми виділили наступні форми, методи та елементи еколого-розвивального середовища, які варто використовувати в роботі і з дітьми, і з батьками (див. рис. 2.2).

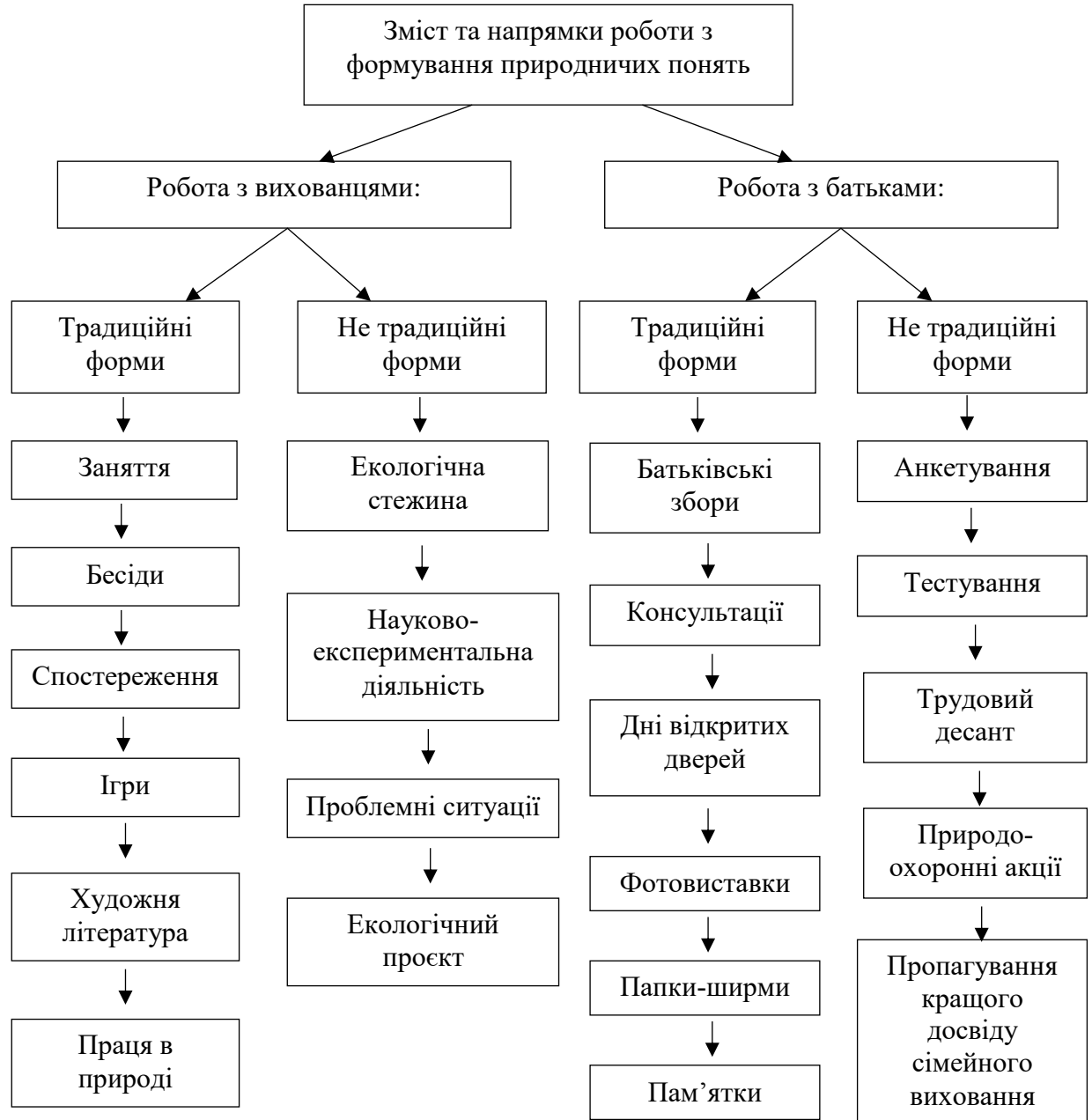

Рис. 2.2. Форми, методи та засоби, що сприяють формуванню природничих понять у дітей старшого дошкільного віку

Джерело: сформовано автором на основі [24].

Реалізація педагогічних умов екскурсій також передбачає дотримання принципів активності, наочності, доступності, систематичності, що забезпечують поступове та усвідомлене засвоєння природничих знань.

Особливу увагу приділяють індивідуальному підходу: педагог враховує рівень пізнавальної активності, інтереси та здібності кожної дитини, корегує завдання, методи та форми діяльності [49].

Для успішної реалізації педагогічних умов ознайомлення дітей з природою важливо враховувати наявність у закладі дошкільної освіти розвивального середовища: озелененої території, наявності природних куточків, ставків, садів та інших природних об'єктів. Головне завдання вихователя полягає у правильній організації роботи з дітьми у цьому середовищі та підготовці до безпечної та пізнавальної екскурсії [5].

Перед проведенням екскурсії необхідно оцінити готовність дітей до спостереження та пізнання явищ природи, враховуючи рівень сформованості їхніх природничих уявлень. Опираючись на етапи розвитку пізнавальної діяльності дітей, можна виділити:

Підготовчий етап – ознайомлення дітей з об'єктами природи в ігровій та навчальній діяльності, повторення раніше засвоєного матеріалу.

Основний етап – безпосереднє спостереження за природними об'єктами, формування умінь ставити запитання, порівнювати, робити висновки.

Заключний етап – систематизація отриманих знань, обговорення спостережень, узагальнення висновків, застосування знань у практичній діяльності [8].

Для ефективного ознайомлення дітей з природним довкіллям під час екскурсій використовуються різні форми та методи роботи:

Робота в парах – дозволяє дітям взаємодіяти один з одним, спільно спостерігати, висловлювати думки та робити висновки. Під час екскурсії парам дітей можна доручити спостереження за конкретними об'єктами (птахи, комахи, дерева), фіксування змін у навколишньому середовищі, обговорення результатів між собою.

Робота в малих групах – сприяє спільному дослідженню складніших явищ природи, формує навички колективного вирішення завдань. Наприклад,

під час екскурсії «Степова балка» одна група може спостерігати рослини, інша – комах, третя – птахів, а четверта – слідкувати за змінами у водоймі. Після завершення спостережень діти обговорюють отриману інформацію у загальному колі.

Обговорення в загальному колі – дозволяє підвести підсумки спостережень, мотивує дітей до аналізу та порівняння явищ природи, актуалізує наявні знання. Наприклад, після екскурсії біля ставка вихователі ставить запитання: «Чому вода влітку тепла, а взимку замерзає?», «Як відрізняються дерева в саду і в лісі?»

Метод мікрофону – ефективний для залучення всіх дітей до обговорення, коли кожен по черзі ділиться спостереженнями та власними думками.

Незакінчені речення та загадки про природу – розвивають логічне мислення, уміння робити припущення, пов'язувати спостережувані явища з уже відомими фактами. Наприклад: «Навесні дерева ... (розпускають листя)», «Птахи з'являються, бо ... (потребують їжі та теплого клімату)» [12].

Ігрові та сюжетно-рольові методи – дозволяють моделювати природні явища, вчити дітей взаємодіяти з природою та оцінювати наслідки своїх дій. Наприклад, екскурсія може включати рольові ігри «Ми – дослідники степу», «Лісові мешканці», де діти відтворюють життєдіяльність тварин та рослин, визначають взаємозалежності у природі [62].

Мозковий штурм та дискусії – ефективні для вироблення правил поведінки в природі, розробки рекомендацій щодо охорони довкілля, складання списків «Що можна і чого не можна робити в лісі/біля водойми».

Розгадування та складання загадок разом із дітьми. Наприклад: прозорий, холодний, але не скло (лід); третя зелено-блакитна куля (Земля); така проста та незвичайна, і дуже різна й неблаганна (вода) тощо [63].

Дидактичні ігри інтерактивного характеру.

«Пізнай дерево»

Мета гри: навчити дітей розрізняти дерева за листям, корою та формою крони; розвивати спостережливість, увагу, логічне мислення; виховувати бережливе ставлення до рослин.

«Які сліди залишилися?»

Мета гри: навчити дітей визначати сліди тварин у природі; розвивати спостережливість, увагу до деталей, логічне мислення та здатність робити припущення; виховувати допитливість і цікавість.

«Природні скарби»

Мета гри: навчити дітей збирати та систематизувати природні об'єкти (листя, шишки, камінці); розвивати пам'ять, увагу, логічне мислення; виховувати естетичне сприйняття природи та повагу до неї.

«Мандрівка у часі»

Мета гри: визначати послідовність сезонних змін, етапи росту рослин або життя тварин; розвивати логічне мислення, уяву, пам'ять та зв'язне мовлення; формувати уявлення про циклічність природних процесів.

«Хто я?» (рольова гра)

Мета гри: діти беруть на себе роль тварини або рослини, описують її поведінку, потреби та місце в природі; розвивати творче мислення, уяву, зв'язне мовлення; виховувати емпатію та відповідальність за природу.

«Знайди пару»

Мета гри: співвідносити рослини та тварин з їхніми характеристиками або середовищем існування; розвивати логіку, пам'ять, уважність; формувати вміння робити висновки та узагальнювати спостереження.

«Малюнок природи»

Мета гри: зобразити улюблений об'єкт спостереження (дерево, тварину, водойму) та пояснити свій вибір; розвивати творче мислення, уяву, моторику та зв'язне мовлення; виховувати естетичні почуття та бережливе ставлення до природи.

«Природні правила»

Мета гри: формувати правила поведінки під час екскурсій та догляду за рослинами та тваринами; розвивати логічне мислення, мовлення та увагу; виховувати відповідальність і соціальні навички взаємодії.

«Жителі ставка»

Мета гри: навчити дітей розпізнавати тварин та рослини водойми (рибки, жаби, водяні рослини); розвивати спостережливість, увагу та зв'язне мовлення; виховувати бережливе ставлення до водного середовища.

«Від саду до столу»

Мета гри: навчити дітей визначати, які плоди та овочі ростуть у саду; розвивати логічне та творче мислення, зв'язне мовлення; виховувати інтерес до природи та здорового харчування.

«Хто раніше прокинувся?»

Мета гри: спостерігати за тваринами та птахами вранці; розвивати увагу, логіку та навички порівняння; виховувати цікавість до природних явищ і терпіння під час спостереження [13].

«Лабораторія води»

Мета гри: досліджувати властивості води, наприклад, прозорість, температуру, плавучість предметів; розвивати пізнавальні інтереси, логічне мислення та дрібну моторику; виховувати практичні навички дослідника.

«Сліди у саду»

Мета гри: визначати сліди тварин та комах у саду; розвивати спостережливість, увагу та вміння робити висновки; виховувати допитливість і бережливе ставлення до живих істот.

«Розфарбуй природу»

Мета гри: малювати різні частини саду або водойми, визначати кольори рослин та тварин; розвивати творче мислення, уважність, зв'язне мовлення; виховувати естетичне сприйняття природи.

«Що росте разом?»

Мета гри: співвідносити рослини, які ростуть поруч у саду, з їхніми властивостями та потребами (сонце, вода, ґрунт); розвивати логічне мислення, увагу, спостережливість; виховувати відповідальність за рослини.

«Маленькі екологи»

Мета гри: складати колективні правила поведінки на природі та водоймі, обговорювати, як захистити тварин і рослини; розвивати навички спілкування, логічне мислення та зв'язне мовлення; виховувати екологічну свідомість та відповідальність.

У результаті проведення занять із використанням перерахованих форм, методів і прийомів діти:

- 1) засвоїли базові природничі знання;
- 2) можуть пояснювати взаємозв'язки між компонентами системи «людина – природа»;
- 3) усвідомили естетичну цінність навколишнього середовища;
- 4) здатні усвідомлено застосовувати набуті знання під час занять, у повсякденному житті та у власному ставленні до природи;
- 5) розуміють свою відповідальність за збереження природних ресурсів;
- 6) прагнуть брати участь у природоохоронній, культурно-охоронній та дослідницькій діяльності;
- 7) набули навичок поведінки в природному середовищі та демонструють шанобливе ставлення до нього [.

Якщо раніше вихователі здебільшого проводили традиційні заняття, то нині з'являються широкі можливості для застосування сучасних засобів навчання, які передбачають активне включення дітей у навчальну та практичну діяльність. Використання інтерактивних методів і освітніх технологій дозволяє дітям легше сприймати інформацію та ефективно засвоювати нові знання [14].

Під час занять діти не лише отримують нову інформацію, а й формують важливі якості: співпрацю, наполегливість, взаємопідтримку, уміння

аргументувати власну думку, творчо підходити до завдань та навчального матеріалу. Вони вчаться не лише набувати знання й удосконалювати навички, а й застосовувати їх у повсякденному житті, розвивати, вдосконалювати та передавати свій досвід іншим [4].

Аналіз наукових джерел у галузі дошкільної педагогіки дозволив виділити ефективні форми впровадження пошуково-дослідної діяльності для формування природничих понять:

- заняття;
- екскурсії;
- прогулянки;
- трудова діяльність;
- експерименти (досліди);
- спостереження.

Структура занять передбачала постановку завдання (проблемної ситуації), пригадування правил безпеки під час досліджень, планування дослідів, підготовку обладнання та матеріалів, роботу в групах, проведення дослідів, підбиття підсумків і формулювання висновків [15].

Важливою умовою експериментальної діяльності було, щоб діти відповідали на запитання: «Як я це роблю? Чому саме так? Навіщо це потрібно? Що я хочу дізнатися?» У результаті проведеного дослідів підтверджувалися правильні припущення, відкидалися помилкові, і діти приходили до розуміння сутності явища.

Робота з формування природничих понять будувалася на принципах: від простого до складного, від знайомого до незнайомого; спиралася на попередній досвід дітей; враховувала особливості пори року; експерименти доводилися до кінця та повторювалися для уточнення й поглиблення знань; підсумки дослідів узагальнювалися та обговорювалися. Такий підхід сприяв розвитку пізнавальної активності, допитливості та самостійності дошкільників, формував у них уміння спостерігати, робити висновки й встановлювати причинно-наслідкові зв'язки [1].

Реалізація педагогічних умов ознайомлення старших дошкільників із природним довкіллям під час екскурсій є важливою складовою еколого-виховної роботи в закладах дошкільної освіти. Вона забезпечує поєднання пізнавальних, виховних та розвивальних завдань, сприяє формуванню природничих понять, розвитку спостережливості, пізнавального інтересу, творчої активності та екологічної свідомості дітей.

Основними педагогічними вимогами та умовами ефективної реалізації екскурсійної діяльності є ретельна підготовка маршруту та добір об'єктів для спостереження, що передбачає врахування сезонних змін, вікових особливостей дітей, доступності об'єктів природи для безпосереднього сприймання. Важливо забезпечити належну матеріально-технічну базу – використання біноклів, луп, міні-лабораторій, зошитів для спостережень, роздаткових матеріалів (схем, фото, карток).

Під час екскурсій педагог має активно залучати дітей до пізнавальної, практичної та дослідницької діяльності: проведення спостережень, експериментів, вимірювань, ігор, творчих завдань. Ефективною є інтеграція різних видів діяльності – поєднання спостережень із малюванням, музикою, художнім словом, моделюванням природних явищ.

Не менш важливим є забезпечення емоційно-позитивного середовища, що включає створення доброзичливої атмосфери, використання похвали, заохочення, стимулювання співпраці та взаємодії між дітьми. Варто також залучати батьків до освітнього процесу – до участі у підготовці екскурсій, спільних спостереженнях, продовженні теми вдома через творчі або дослідницькі завдання.

Педагог має дотримуватися дидактичних принципів активності, наочності, доступності, систематичності та послідовності у формуванні природничих знань. Важливим чинником успіху є індивідуальний підхід – урахування рівня розвитку, пізнавальних інтересів, темпу сприйняття та мислення кожної дитини. Необхідною умовою є також наявність розвивального природного середовища: озеленена територія, куточки

природи, городи, сади, водойми, які забезпечують практичну взаємодію з природою.

Доцільно використовувати різноманітні форми й методи роботи: роботу в парах і групах, обговорення, метод «мікрофону», загадки, ігрові та сюжетно-рольові методи, мозковий штурм, дидактичні ігри («Пізнай дерево», «Природні скарби», «Маленькі екологи» тощо).

У результаті системного впровадження екскурсійної діяльності діти засвоюють базові природничі знання, розуміють взаємозв'язки між людиною та природою, виявляють допитливість, уважність, здатність до аналізу, усвідомлюють цінність і красу навколишнього світу. Вони набувають екологічної культури й відповідального ставлення до природи, розвивають уміння працювати в групі, аргументувати власну думку, застосовувати знання у практичній діяльності.

Отже, педагогічні умови екскурсійної діяльності створюють основу для всебічного розвитку особистості дитини, формують у неї екологічну свідомість, любов до природи, здатність мислити, спостерігати, узагальнювати, робити висновки та застосовувати отримані знання в життєвих ситуаціях. Це забезпечує підготовку дошкільників до подальшого навчання в школі та формує основи гармонійного світогляду.

2.4. Динаміка рівня сформованості знань про природу в дітей старшого дошкільного віку під час екскурсії

Контрольний етап експерименту проводився із тією самою групою дітей, що і формувальний експеримент. Для перевірки результатів ефективності методики ознайомлення дошкільників з природою у процесі спостереження було використано ті ж самі завдання, що були на констатувальному етапі дослідження.

Мета контрольного етапу експерименту – дослідження рівня сформованості знань про природу у дітей старшого дошкільного віку після

застосування методики ознайомлення дошкільників з природою у процесі спостереження.

Порівнюючи результати, отримані на контрольному етапі дослідження, з даними констатувального етапу, можна спостерігати позитивну динаміку розвитку пізнавальної активності старших дошкільників за когнітивно-процесуальним критерієм (табл. 2.4).

Аналіз отриманих даних свідчить, що у дітей експериментальної групи спостерігається підвищення рівня пізнавальної активності. Зокрема, високий рівень досягли 6 дітей, що становить 46 %, тоді як у контрольній групі таких дітей – 8 осіб (62 %). Середній рівень виявлено у 4 дітей експериментальної групи (31 %) і таку ж кількість – у контрольній (31 %). Низький рівень зафіксовано лише у 3 дітей експериментальної групи (23 %) та 1 дитини контрольної (8 %).

Таблиця 2.4.

Рівень пізнавальної активності старших дошкільників за когнітивно-процесуальним критерієм на контрольному етапі дослідження

Рівень	ЕГ (кількість осіб)	ЕГ (%)	КГ (кількість осіб)	КГ (%)
Високий	6	46%	8	62%
Середній	4	31%	4	31%
Низький	3	23%	1	8%

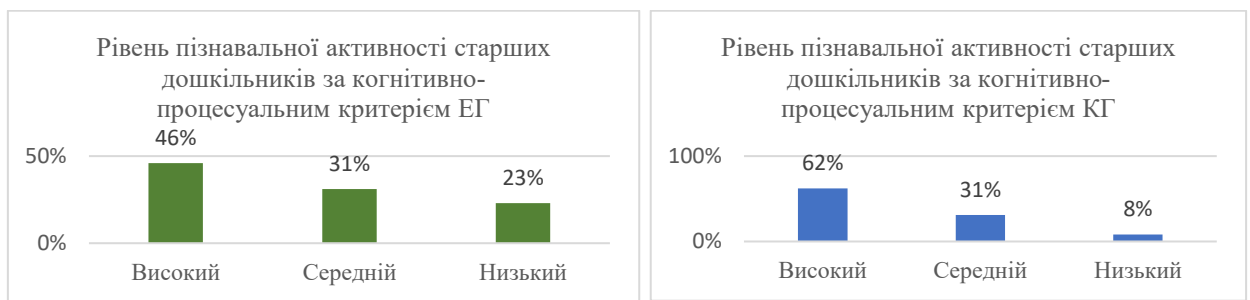

Рис. 2.3. Рівень пізнавальної активності старших дошкільників за когнітивно-процесуальним критерієм експериментальної і контрольної груп

Результати дослідження рівня пізнавальної активності старших дошкільників за емоційно-мотиваційним критерієм на контрольному етапі показали позитивну динаміку (табл. 2.5).

Так, високий рівень пізнавальної активності продемонстрували 46% дітей експериментальної групи (6 осіб) проти 38% дітей контрольної групи (5 осіб). Середній рівень виявлено у 38% дітей експериментальної групи (5 осіб) і 46% дітей контрольної групи (6 осіб). Низький рівень зберігся лише у 15% дітей як в експериментальній, так і в контрольній групах (по 2 особи).

Таблиця 2.5.

Рівень пізнавальної активності старших дошкільників за емоційно-мотиваційним критерієм на контрольному етапі дослідження

Рівень	ЕГ (кількість осіб)	ЕГ (%)	КГ (кількість осіб)	КГ (%)
Високий	6	46%	5	38%
Середній	5	38%	6	46%
Низький	2	15%	2	15%

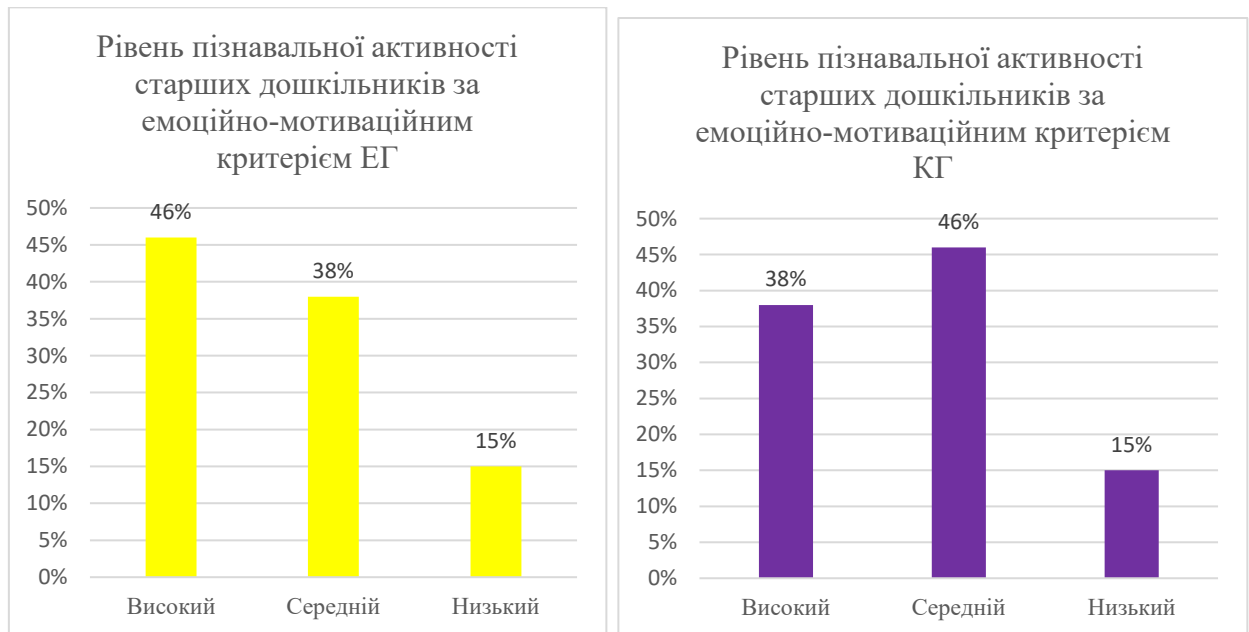

Рис. 2.4. Рівень пізнавальної активності старших дошкільників за емоційно-мотиваційним критерієм експериментальної і контрольної груп

Результати дослідження рівня пізнавальної активності старших дошкільників за діяльнісно-поведінковим критерієм на контрольному етапі показали певні відмінності між експериментальною та контрольною групами.

Так, високий рівень пізнавальної активності виявлено у 46% дітей експериментальної групи (6 осіб) та у 62% дітей контрольної групи (8 осіб). Середній рівень спостерігався у 46% дітей експериментальної групи (6 осіб) і

у 23% дітей контрольної групи (3 особи). Низький рівень зафіксовано у 8% дітей експериментальної групи (1 особа) та у 15% дітей контрольної групи (2 особи) (табл. 2.6).

Таблиця 2.6.

Рівень пізнавальної активності старших дошкільників за діяльнісно-поведінковим критерієм на контрольному етапі дослідження				
Рівень	ЕГ (кількість осіб)	ЕГ (%)	КГ (кількість осіб)	КГ (%)
Високий	6	46%	8	62%
Середній	6	46%	3	23%
Низький	1	8%	2	15%

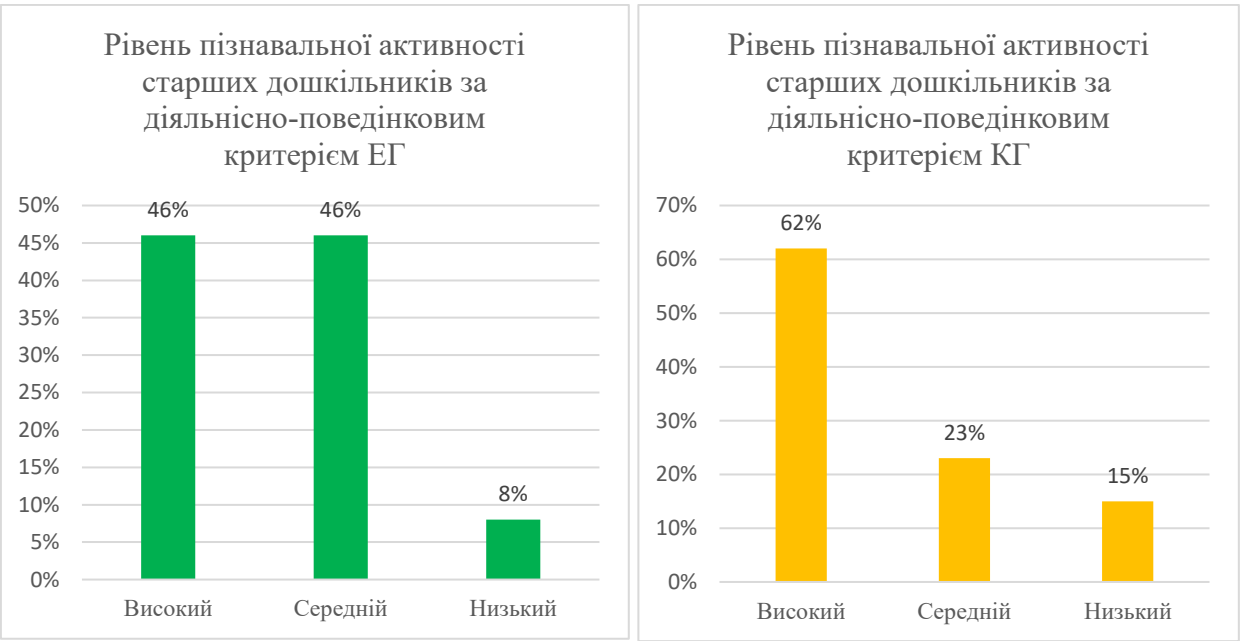

Рис. 2.5. Рівень пізнавальної активності старших дошкільників за діяльнісно-поведінковим критерієм експериментальної і контрольної груп

Після обробки та аналізу отриманих результатів дані були узагальнені у таблицю 2.7 та 2.8 та відображені на діаграмах.

Таблиця 2.7.

Експериментальна група		Контрольна група	
Дитина	Рівень сформованості природничих понять	Дитина	Рівень сформованості природничих понять
1	Високий	1	Високий

2	Середній	2	Середній
3	Високий	3	Високий
4	Середній	4	Високий
5	Низький	5	Низький
6	Середній	6	Високий
7	Високий	7	Високий
8	Високий	8	Середній
9	Середній	9	Середній
10	Високий	10	Середній
11	Високий	11	Високий
12	Середній	12	Середній
13	Низький	13	Високий

Тобто, підбивши підсумок, отримуємо дані, наведені у табл. 2.8.

Таблиця 2.8.

Узагальнені результати перевірки рівня сформованості природничих понять у дітей експериментальної і контрольної груп після формувального експерименту

Рівні сформованості природничих понять	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Експериментальна група (кількість дітей / відсотки)	2/15%	5/38%	6/46%
Контрольна група (кількість дітей / відсотки)	1/8%	5/38%	7/54%

Як видно з таблиці, у експериментальній групі після формувального експерименту кількість дітей з низьким рівнем сформованості природничих понять зменшилась до 2 дітей (15%), тоді як дітей із високим рівнем стало 6 (46%), що свідчить про помітне покращення. Кількість дітей із середнім рівнем також зросла до 5 (38%), що, ймовірно, сталося за рахунок переходу дітей із низького рівня до середнього. У контрольній групі також спостерігається позитивна динаміка: дітей з високим рівнем стало 7 (54%), а середній рівень зберігся на рівні 5 дітей (38%), водночас кількість дітей з низьким рівнем залишилася незначною – 1 дитина (8%). Таким чином, експериментальна методика сприяла помітному підвищенню рівня сформованості природничих понять у дітей, хоча в контрольній групі також відзначається невелике покращення, проте менш виражене.

Також для наочності побудуємо діаграми, які дозволять порівняти зміни, що відбулися у кількісних показниках рівнів сформованості природничих понять у дітей експериментальної та контрольної груп. Візуалізація результатів дає змогу чіткіше простежити динаміку зростання показників, виявити відмінності між групами та оцінити ефективність запровадженої методики ознайомлення дітей із природним довкіллям. Побудовані діаграми (рис. 2.6 і 2.7) відображають позитивні тенденції у розвитку знань, пізнавальної активності та емоційно-ціннісного ставлення до природи в експериментальній групі порівняно з контрольною.

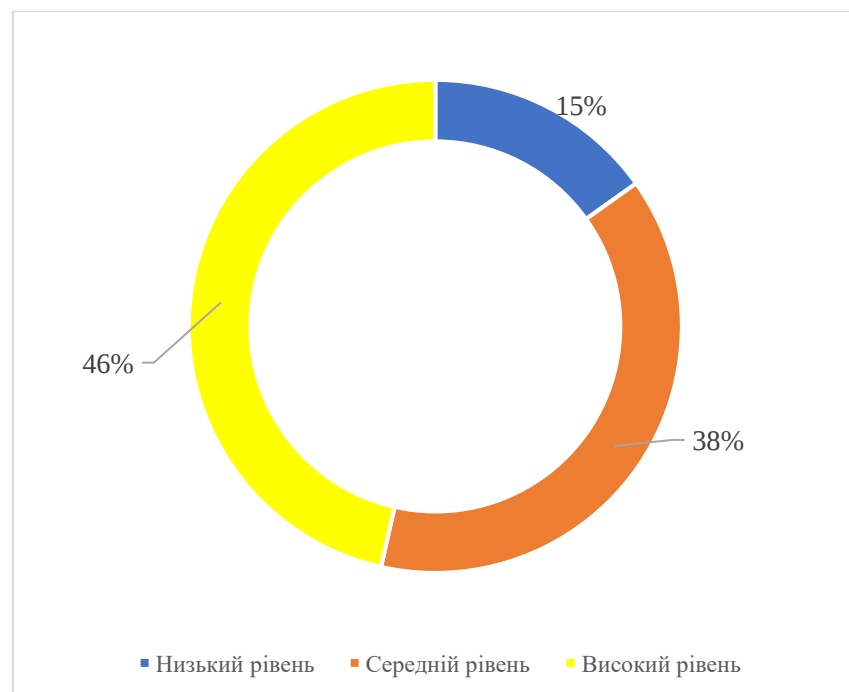

Рис. 2.6. Рівні сформованості природничих понять у дітей експериментальної групи після формувального експерименту

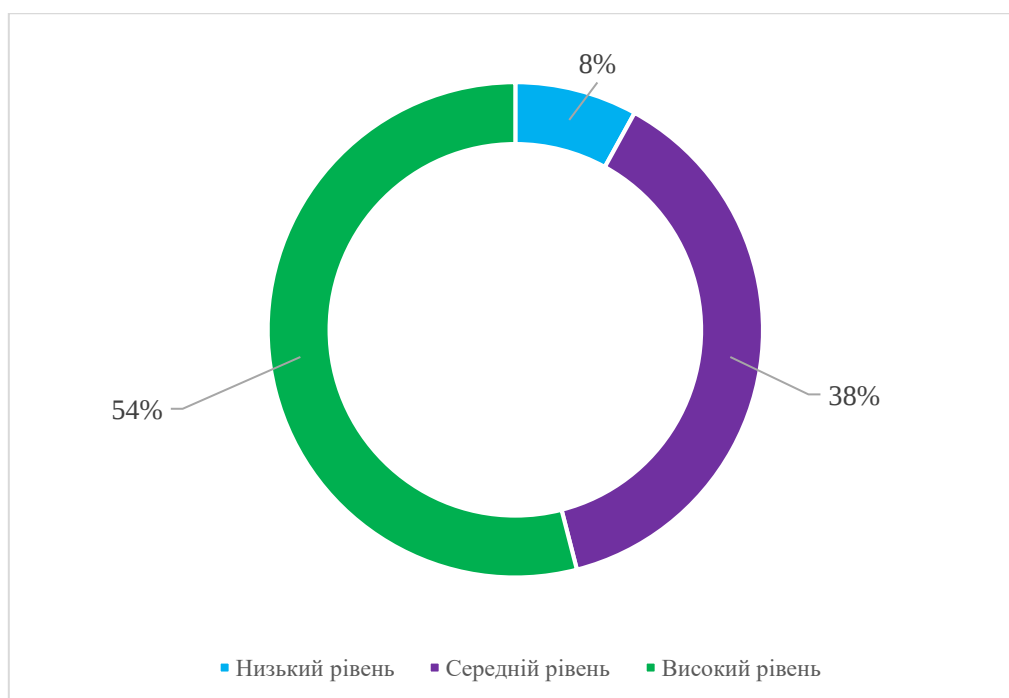

Рис. 2.7. Рівні сформованості природничих понять у дітей контрольної групи після формувального експерименту

Порівняння рівня сформованості природничих понять у дітей експериментальної та контрольної груп підтвердило високу ефективність цілеспрямованого застосування спеціально організованих форм роботи, методів і прийомів, які стимулюють розвиток мислення дошкільників, активне використання різноманітних елементів середовища закладу та залучення батьків до пізнавальної діяльності дітей. У експериментальній групі вихованці не лише відкривали «таємниці» природи, а й змогли пояснювати власні думки, тобто відбулося глибоке розуміння об'єктів і явищ. Отримані знання будуть активно використовуватись дітьми і сприятимуть подальшому розвитку їхньої природничої компетентності. Крім того, досвід показав, що систематичне включення дітей у спостереження, експерименти та ігрові завдання стимулює їхню цікавість, формує навички самостійного аналізу та робить процес навчання більш мотивуючим і результативним, закладаючи основу для подальшого ефективного освоєння природничих знань у школі.

Додатково варто зазначити, що результати контрольного етапу експерименту засвідчили не лише кількісні, а й якісні зміни у пізнавальній

діяльності дітей. Вихованці експериментальної групи проявляли більшу самостійність у формулюванні висновків, охоче брали участь у бесідах, виявляли інтерес до спостережень за живою і неживою природою. Діти почали частіше вживати природничу лексику, наводити приклади з власного досвіду, порівнювати, узагальнювати та робити логічні висновки. Це свідчить про підвищення не лише рівня знань, а й сформованість елементів наукового мислення, уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між явищами.

Таким чином, динаміка результатів підтверджує, що організація екскурсій і систематичних спостережень у природі є ефективним засобом ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з довкіллям. Використання інтерактивних методів (дослідницькі завдання, ігри-проблемні ситуації, колективні обговорення) сприяло формуванню у дітей цілісного уявлення про природні об'єкти, розвитку пізнавального інтересу, емоційно-ціннісного ставлення до природи. Отже, розроблена методика показала свою результативність і може бути рекомендована для впровадження у практику закладів дошкільної освіти з метою підвищення ефективності природничого розвитку дошкільників.

ВИСНОВКИ

ЛІЛІЧКА ВІДПОВІДНО ДО ЗАВДАНЬ І РОБИМО ВИСНОВКИ,
ТОБТО У ВСТУПІ ВИ ПИСАЛИ ПРО ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ, ТАК
САМО У ВИСНОВКАХ

1.

2.

3.

ПОДИВІТЬСЯ ЯК у роботі БОДНАР

На основі проведеного теоретичного, емпіричного та практичного дослідження можна зробити такі узагальнені висновки.

Аналіз психолого-педагогічної, методичної та екологічної літератури засвідчив, що ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природним довкіллям є невід'ємною складовою освітнього процесу в сучасному закладі дошкільної освіти. Воно сприяє формуванню екологічної свідомості, пізнавальної активності, чуттєво-емоційного ставлення до природи, уміння спостерігати, аналізувати, порівнювати та робити висновки. Природа виступає для дитини не лише об'єктом пізнання, а й джерелом духовного та морального збагачення.

У цьому контексті екскурсія постає однією з найбільш ефективних форм організації освітнього процесу, адже поєднує спостереження, практичну діяльність, гру, творче самовираження та дослідницьку активність дітей. Під час екскурсій діти безпосередньо стикаються з природними явищами, пізнають їх закономірності, розвивають естетичне сприйняття, емоційну чутливість і відповідальне ставлення до довкілля.

Визначено, що у старшому дошкільному віці провідною діяльністю залишається гра, однак на цьому етапі розвитку дитина вже здатна до більш усвідомленого пізнання, узагальнення та систематизації знань. Саме це створює сприятливі передумови для організації екскурсій природничого спрямування, які сприяють розвитку мислення, мовлення, уяви, пам'яті, спостережливості, моральних і естетичних почуттів. У процесі екскурсії дитина виступає активним учасником пізнання, а не пасивним спостерігачем, що підвищує рівень засвоєння знань і забезпечує міцність сформованих уявлень.

У ході аналізу сучасної практики дошкільної освіти встановлено, що екскурсії у більшості закладів проводяться епізодично, без належного методичного забезпечення та педагогічного супроводу. Часто вони обмежуються лише поверхневими спостереженнями без глибокого осмислення побаченого. Ефективність екскурсій істотно підвищується за умови чіткої поетапності їх проведення, поєднання з ігровими, творчими та дослідницькими завданнями, а також активної участі вихователя як організатора, консультанта й співучасника пізнавальної діяльності. Особливої ролі набуває створення позитивного емоційного клімату, що забезпечує зацікавленість і внутрішню мотивацію дитини до пізнання.

У процесі дослідно-експериментальної роботи було розроблено, теоретично обґрунтовано та апробовано комплекс педагогічних умов ефективної організації екскурсій, який включає:

- поетапність проведення (підготовчий, основний, підсумковий етапи);
- застосування інтерактивних методів і прийомів навчання (ігрові, пошуково-дослідницькі, творчі завдання, екологічні квести, рольові ігри, арт-проекти);
- забезпечення зв'язку екскурсій з іншими видами діяльності дітей (заняттями з мовлення, малювання, ознайомлення з природою, трудовою діяльністю тощо);
- залучення батьків до підготовки й супроводу екскурсій, що сприяє формуванню партнерських взаємин між сім'єю та закладом освіти;
- створення позитивного емоційного середовища, у якому дитина відчуває себе активним дослідником і співтворцем навколишнього світу.

Реалізація зазначених умов у педагогічній практиці дала змогу суттєво підвищити рівень сформованості природничих знань, пізнавального інтересу, активності, самостійності та творчості дітей старшого дошкільного віку. Під час формувального етапу експерименту діти демонстрували зростання вміння спостерігати, аналізувати, узагальнювати, розрізняти об'єкти природи за

істотними ознаками, формулювати висновки та робити елементарні дослідження.

Порівняльний аналіз результатів констатувального та формувального етапів експерименту підтвердив позитивну динаміку розвитку знань, умінь і навичок дітей щодо природи. Зросла кількість вихованців із високим рівнем сформованості природничих уявлень, розширився їхній словниковий запас, збагатився мовленнєвий досвід, покращилися навички практичної діяльності та емоційно-ціннісного ставлення до довкілля. У дітей з'явилося прагнення спостерігати за змінами в природі, дбати про рослини й тварин, брати участь у спільних природоохоронних заходах.

Отже, проведене дослідження підтвердило, що екскурсія є ефективним засобом пізнавального, морального, естетичного й екологічного розвитку дітей старшого дошкільного віку. Вона сприяє формуванню у дітей стійкого інтересу до природи, основ екологічної культури, почуття відповідальності за довкілля, вихованню любові до рідного краю, розумінню єдності людини й природи.

Екскурсійна діяльність у закладах дошкільної освіти створює умови для інтеграції різних видів дитячої активності – пізнавальної, ігрової, комунікативної, трудової, художньо-творчої – та забезпечує комплексний розвиток особистості. Вона є важливим засобом формування цілісної картини світу, розвитку мовлення, мислення, спостережливості, уяви, а також виховання морально-етичних почуттів і соціальних навичок співпраці.

Таким чином, мета дослідження досягнута, поставлені завдання виконані, а гіпотеза підтвердилася.

Результати роботи можуть бути використані у практиці вихователів, методистів, студентів педагогічних закладів вищої освіти, а також при розробленні освітніх програм і методичних рекомендацій з екологічного виховання дошкільників.

Перспективу подальших досліджень убачаємо у створенні авторських програм екскурсій природничого спрямування для дітей різних вікових груп,

розробленні цифрових інтерактивних ресурсів для супроводу екскурсій, а також у вивченні можливостей міжпредметної інтеграції у процесі формування екологічної компетентності дітей дошкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аніщенко А., Дзюба В. Розвиток в учнів екологічної культури засобами гри. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. 2018. С. 60-67.
2. Бадіца М. В. Художньо-естетичний розвиток старших дошкільників засобами проектної діяльності. Колективна монографія. Кривий Ріг, 2020 С.130.
3. Бастрова Т. О. Сучасні проблеми екологічного виховання дошкільників. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2019. № 69. С. 26-31.
4. Богомоллова Л., Шевцова І. Мандруємо рідним краєм. Досвід організації краєзнавчої роботи у дитсадку. *Дошкільне виховання*. 2015. № 6. С. 26-29.
5. Босак О. На екскурсію до осіннього парку: комплексне заняття з розвитку мовлення для дітей старшої групи. *Дошкільне виховання*. 2018. № 9. С. 25-27.
6. Вахняк Н. В. Природнича гра як один із методів екологічного виховання дітей дошкільного віку. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2013. № 1. С. 99-103.
7. Вербицький В. В. Соціально-педагогічна модель екологічної освіти. *Еколого-натуралістична творчість : наук.-метод. вісник*. 2000. № 1. С. 6-10.
8. Вишневецький В. Екскурсія як метод пізнання. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія*. 2019. № 2 (75). С. 59-63.

9. Вільчковський Е., Біленька Г. Пізнання природи і природа рухів. *Дошкільне виховання*. 2013. №11-12. С. 10-11.
10. Вознюк В. Використання сучасних технологій в екскурсійному обслуговуванні учнів. *Україна у світовому просторі: минуле і сучасність* : зб. мат. III Всеукр. наук.-практ. конф. студентів та аспірантів (м. Луцьк, 22 травня 2024 р.); упорядник Н. В. Кінд-Войтюк. Луцьк, 2024. С. 269-271.
11. Волкова В. А., Барсук С. О. Педагогічні умови екологічного виховання дітей старшого дошкільного віку. *Педагогічні науки*: зб. наук. пр. 2017. Вип. 75(2). С. 11-15.
12. Гавриш Н. В. Інтеграційні процеси в системі дошкільної освіти. *Вісник Дніпропетровського університету економіки та права імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2011. № 1. С. 16-20.
13. Глухова Н. Є. Формування початкових уявлень про Всесвіт. *Дошкільне виховання*. 2012. № 1. С. 5-7.
14. Гордій Н. М. Визначення ролі гри та іграшок у розумовому вихованні дітей у сім'ї. Підготовка батьків до виховання дітей у педагогічній журналістиці: монографія. Суми: ВВП «Мрія», 2016. С. 67-83.
15. Єлманова С. П. Таємниці довкілля. *Дошкільне виховання*, 2010. № 12. С. 14-16.
16. Загадки для дошкільнят про природу. URL: <https://vseosvita.ua/library/zagadki-dla-doskilnat-pro-prirodu-168038.html>(дата звернення: 11.09.2025).
17. Загадки про природу для дітей. URL: <https://dity.in.ua/statti/virshi-i-kazki-dlya-ditey/zagadki-pro-prirodu-dlya-ditey> (дата звернення: 20.09.2025).
18. Закон України «Про дошкільну освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text> (дата звернення: 11.10.2025).
19. Зінченко В.А. Екскурсологія як туризмологічна наука. *Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки*. Київ, 2010. Вип.8. С.211-223.

20. Ільєнко В. Організація праці дітей на ділянці дошкільного закладу. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2010. № 10. С. 28 -34.
21. Іщенко Л.В., Кривошея Т.М., Карук І.В. Актуалізація аксіологічної сфери майбутнього вихователя до формування екологічно-вихованої особистості старшого дошкільника. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»): журнал*. 2024. № 1(35) С.166-179. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-1\(35\)-166-177](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-1(35)-166-177)
22. Карук І. В. Екологічна освіта та виховання дошкільників як пріоритетний напрям розвитку культури європейського суспільства. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. № 9(23). С. 320-329.
23. Коваленко О.В. Використання віртуальних екскурсій як сучасних форм організації навчального процесу. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 9. Т. 1. С. 94-97.
24. Коменський Я.А. Материнська школа. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки. За ред. З.Борисової. К.: Вища школа, 2004. С. 10-25.
25. Костюк О. Дослідницько-пошукова діяльність у формуванні пізнавального інтересу дошкільників до природи. *Педагогічний пошук*. №3 (83). 2014. С. 21.
26. Кот Н. Спільна робота дошкільного закладу та сім'ї з екологічного виховання. *Дошкільне виховання*. 2011. № 4. С. 12-14.
27. Крутій К. Л. Предметно-розвивальне середовище як чинник супроводу діяльності дитини. *Дошкільна освіта*. 2008. № 2. С. 4-9.
28. Кулеш, О. С., Сорочинська, О. А. Екскурсія як форма екологічного виховання старших дошкільників. *Наукова дискусія: питання педагогіки та психології: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 6-7 грудня 2019 року)*. 2019. С. 42-46.
29. Левків С. П. Формування екологічної компетентності учнів на уроках біології. *Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном* : зб. наук. пр. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2014. С. 125-129.

30. Лисенко Н. В. Використання спостережень в роботі з екологічного виховання дошкільників. *Дитячий садок*. 2014. № 25-26. С. 10-44.
31. Лисенко Н. В. Екологічне виховання дітей дошкільного віку. Львів : Світ, 1994. 126 с.
32. Лисенко Н. В. Теорія і практика екологічної освіти: педагог – дошкільник. Київ : Слово, 2009. 399 с.
33. Максимова О. О. Формування екологічної компетентності як складової готовності дитини до школи. *Педагогічна освіта: теорія і практика* : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський, 2018. Вип. 24 (1-2018). Ч. 1. С. 329-334.
34. Максимова О. О. Формування екологічної компетенції дитини дошкільного віку. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2016. Вип. LXXIV. Том 2. С. 46-50.
35. Максимова О. О., Ковалюк Т. А. Змістовно-методичне забезпечення формування екологічної компетентності у дітей старшого дошкільного віку. *Педагогіка і психологія* : зб. наук. пр. Вінниця, 2018. С. 65-69.
36. Мартін А. Організація краєзнавчої роботи в умовах закладу дошкільної освіти. *Дошкільна і початкова освіта*. 2018. № 3. С. 75-77.
37. Маршацька В. Природа розкриває свої таємниці. *Дошкільне виховання*. 1999. № 7. С.14-15.
38. Матвієнко С. І. Умови використання засад художнього краєзнавства в патріотичному вихованні дітей старшого дошкільного віку. *Perspective directions of development of philology, linguistics and communication science: Collective monograph*. Aotearoa publishing, Nelson, New Zealand. 2018. С. 72-86. URL: <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/handle/123456789/2322>.
39. Новіцька В. В. Інноваційні технології формування екологічної компетентності в дітей старшого дошкільного віку. *Впровадження сучасних технологій в процесі забезпечення якісної підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти*: збірник наукових праць за заг. ред. Л.В. Зданевич, Л.С. Пісоцької, Н.М. Миськової, Л.О. Онофрійчук. Хмельницький : ХГПА, 2021.

40. Організація та методика проведення екскурсій у природу. URL: https://cherems.blogspot.com/p/blog-page_30.html (дата звернення: 20.09.2025).
41. Охріменко Н. П. Екскурсії як засіб використання засад художнього краєзнавства у закладі дошкільної освіти. *Психолого-педагогічні науки*. 2022. № 2. С. 39-47.
42. Ошуркевич Н. Сучасні педагогічні технології формування природничо-екологічної компетентності дітей дошкільного віку. *Педагогічний процес: Теорія і практика. Серія «Педагогіка»*. 2018. С. 65-70.
43. Плохій З. Природа як пізнавальна цінність. *Дошкільне виховання*. 2001. № 6. С. 7-9.
44. Половіна О. А., Гаращенко Л. В. Формування еколого-природничої компетенції дітей дошкільного віку: здоров'язбережувальний підхід. *Молодий вчений*. 2018. № 8.1. С. 47-52.
45. Присяжнюк Л. А. Екологічний квест як освітня технологія. *Дошкільне виховання*. 2018. № 6. С. 12-17.
46. Приходько Н., Буц Л. Екологічна освіта як базова складова сталого розвитку природи і суспільства. *Формування в закладі освіти компетентності екологічної грамотності та здорового життя : зб. наук. пр. Суми*. 2019. С. 40-49.
47. Про затвердження Базового компоненту дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція. Наказ Міністерства освіти і науки України від 12.01.2021. № 33. URL: <http://surl.li/ufijl> (дата звернення: 18.10.2025).
48. Жан-Жак Руссо про освіту та виховання. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/20036/1/OURN_2021_P012-014.pdf (дата звернення: 18.10.2025).
49. Сухомлинський В.О. Я розповім вам про казку... Філософія для дітей. Збірка творів. Укладач Ольга Сухомлинська. К.: Видавничий дім «Школа». 2016. 575 с.
50. Тесленко С. Виховання національно-патріотичних почуттів

старших дошкільників у процесі ознайомлення з рідним краєм. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 20, Т. 3. 2018. С. 131-137.

51. Ушинський К. Вибрані педагогічні твори у 2-х томах: т. 2. К., 1983. 359 с.

52. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. Вибрані педагогічні твори: в 2 т. К., 1983. Т. 1.

53. Чорна Г. В. Формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку в різних видах діяльності в природі. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 31. Т. 2. С. 163-169.

54. Шадюк О., Солодуха О. Особливості формування у дітей старшого дошкільного віку любові до малої Батьківщини в сучасному освітньому просторі. *Актуальні проблеми дошкільної та спеціальної освіти: матеріали IV Міжнародних педагогічних читань пам'яті професора Т. І. Поніманської*. м. Рівне, 12 листопада, 2021 р. Рівне: Видавець О. Зень, 2021. С. 172-174.

55. Шевченко М. В. Формування у дітей старшого дошкільного віку поняття про рідний край засобами екскурсійної діяльності: кваліфікаційна робота. Спец. 012: Дошкільна освіта. Суми; Сумський ДПУ імені А.С. Макаренка. 2021. 82 с.

56. Якименко С.І. Формування світогляду у старших дошкільників та молодших школярів в освітньо-інтегрованому середовищі: теорія та практика : монографія. Київ, 2017. 640 с.

57. Яковенко О. А. Використання досвіду народознавства в сучасній освіті. *Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки*. Вип. 52. 2010. С. 130-134.

58. Яришева Н. Ф. Методика ознайомлення дітей з природою. К.: Вища школа, 2018. 255 с.

59. Inna Karuk, Kateryna Kolesnik, Tetiana Kryvosheya, Natalia Pakhalchuk, Svitlana Pokhyla. Trends of implementation of research-experimental activities in preschool educational institutions of Ukraine in today's conditions. *SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION* : Proceedings of the International

Scientific Conference. Volume II, May 24th, 2024. 16-26.
<https://doi.org/10.17770/sie2024vol2.7890>

60. Karuk I., Kolesnik K., Kryvosheya T., Prysiashniuk L., Shykyrynska, O., Vyshkivska V., Komarivska N. The development of cooperation skills of senior preschoolers in the experimentation process. *Society. Integration. Education, I*, 2022. 404-414. DOI: <https://doi.org/10.17770/sie2022vol1.6838>

61. Lazarenko N. I., Kolomiets A. M., & Kolesnik, K. A. (2022). Peculiarities of Organization of Group Interaction of Preschool Children in the Process of Game-Experimentation. *Preschool Education: Global Trends*, 2. Retrieved from <https://preschool-journal.com/index.php/journal/article/view/16>

62. Jaetack L. Eco-Early Childhood Education: A New Paradigm of Early Childhood Education. *Young Children*. 2007. Vol. 62. № 6. P. 42-45.

63. Francis M. Childhood's Garden: Memory and Meaning of Gardens. *Children's Environments*. 1995. Vol. 12. № 2, 1-16.

ДОДАТКИ

Додаток А

Апробація результатів дослідження

www.scientia.report

CERTIFICATE OF PARTICIPATION

ISC № 2510240032

Liliia Tsekhanouska

participated in the II International Scientific and Theoretical Conference

**«Global Perspectives on Multidisciplinary Research:
Theory and Practice»**

October 24, 2025   Florence; Italian Republic

Academic Workload: 24 hours of participation / 0.8 ECTS credits**Confirmed Outcome:** scientific paper published

doi 10.36074/scientia-24.10.2025   ISBN 979-8-89660-277-4

MIRIAM GOLDENBLAT

President and responsible organizer
International Center of Scientific Research

Unified Register of Public Associations Number: 1499141.

 Hosted by
an authorized
Crossref member

 The conference is
registered in the
ResearchBib

 Conference
proceedings
are displayed in
Google Books &
Google Scholar

 Bowker

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Факультет дошкільної та спеціальної освіти
Кафедра психології та педагогіки розвитку дитини

СЕРТИФІКАТ

цим засвідчує участь

Цехановської Л. М.

у VII Всеукраїнській науково-практичній конференції

**«ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД РОЗВИТКУ
ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ В УМОВАХ ВЗАЄМОДІЇ
ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ТА СІМ'Ї»**

(6 академічних годин)

В. о. декана
факультету дошкільної
та спеціальної освіти

Олена ДУДНИК

24 вересня 2025 р. м. Умань

Додаток Б

ЗАГАДКИ ДЛЯ ДІТЕЙ

***

Всі його люблять, всі його чекають,
а хто подивиться – кожен скривиться.

(Сонце)

***

Я падаю на ваші хати.
Я білий-білий, волохатий.
Я прилипаю вам до ніг
І називаюсь просто...

(Сніг)

***

Без ніг, а біжить,
Без рук, а рукава має.

(Річка)

***

В мене ніжка одна –
Чобітка не маю,
І хоч я без голови, –
Шапку одягаю.

(Гриб)

***

Вранці намисто заблищало,
Всю траву воно заткало.
А пішли шукати їх вдень,
І ніяк їх не знайдем.

(Роса)

***

Він найпершим прокидається,
Чепуриться, умивається,
Вийде з терема хутенько,
Привітає землю-неньку.
Є така в нього турбота –
Всіх підняти до роботи.

(Ранок)

***

Вдень по небу гуляє,
а ввечері на землю сідає.
(*Сонце*)

***

Невидимий дух
Скинув з мене капелюх.
(*Вітер*)

***

Аж до раночку вночі
Дід-пастух овець лічив.
Вийшло сонечко з-за гаю...
Де вони тепер – не знає.
(*Місяць, зорі*)

***

Куди ступиш – всюди маєш,
Хоч не бачиш, а вживаєш.
(*Повітря*)

***

Біг кінь білобокий
Через Дунай глибокий;
Упав – заіржав,
Увесь світ задрижав.
(*Грім*)

***

Сильніше сонця,
Слабніше вітру,

Ніг немає, а йде,
Очей не має, а плаче.

(Хмара)

***

Вийшла звідкись гарна дівка,
На ній стрічка семицвітка;
А де з річки воду брала,
Там коромисло зламала.

(Веселка)

***

Зимою біле,
Весною чорне,
Влітку зелене,
Восени стрижене.

(Поле)

***

Одна землю прикрашала,
друга сонцем зігрівала,
третя сипала дощами,
четверта віяла снігами.
Хто ж вони такі?

(Пори року)

***

Росте вона додолу головою, росте вона холодною зимою.
А тільки сонечко сяє – вона заплаче й помирає.

(Бурулька)

***

Не скляний він, не з металу,
А прислухайтесь – дзвенить,
Риє землю він розталу
І тихесенько бринить.
(*Стумок*)

***

Цей блакитнодовгий звір
Має дивну звичку:
З скелі, з кручі стрімголів
Падає у річку.
(*Водопад*)

***

Не вода, не суша, –
На човні не проплавеш
і ногами не підеш.
(*Болото*)

***

Виросли гриби прекрасні –
Капелюшки в них, мов в маслі.
І збирають грибники
Маслянисті ...
(*Маслюки*)

***

Руда і хвіст пухнастий має,
а не лисичка

(Білочка)

***

Сам на собі хатинку возить

(Равлик)

***

Як у ялинки голки має,

ягідки, гриби шукає

(Їжачок)

***

Влітку медом ласував,

Досхочу малини мав.

А як впав глибокий сніг,

Позіхнув і спати ліг.

Бачив чи не бачив сни,

А проспав аж до весни.

(Ведмідь)

***

Звірята рогаті,

Та ще й бородаті,

Ходять пастиись в лози.

Хто? Вгадайте!

(Кози)

***

Сірий, ікластий,

Хоче вівцю вкрасти.

(Вовк)

***

Дуже товсті ноги маю,

Тихо їх переставляю.
 Височезний я на зріст,
 Біля рота маю хвіст!
(Слон)

***

Хоч годинника не має,
 Вранці він нас піднімає.
 Кожен прокидається –
 З сонечком вітається.
(Півень)

***

Він такий смугастий,
 Він такий ікластий,
 Найстрашніший у тайзі,
 Перед ним тремтять усі,
 Як роззявить пащу: игрр!
 Називають звіра ... .
(Тигр)

***

В лісі вогник рудуватий
 Шишки лускає завзято.
(Білка)

***

І вдень, і вночі
 У кожусі на печі.
(Kim)

***

Маленьке, сіреньке,

А хвостик як шило.

(Миша)

***

Куди повзе –

За собою хату везе

(Черепаха)

Додаток В

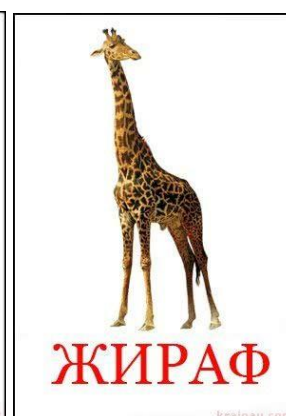
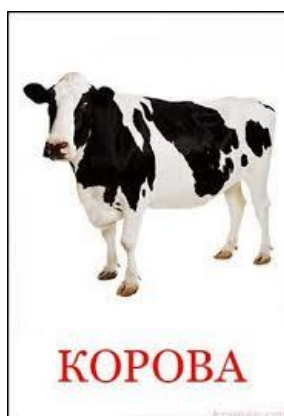
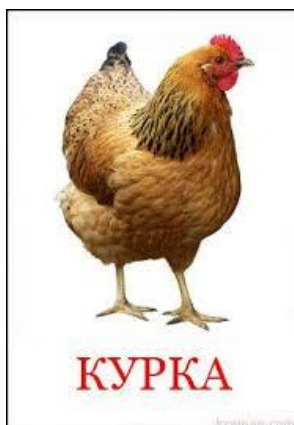
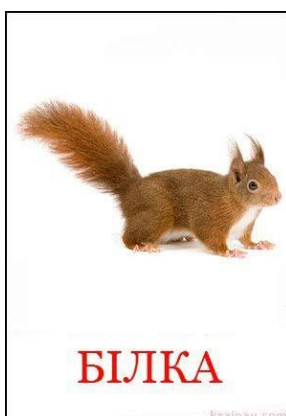
ЗОБРАЖЕННЯ ЯВИЩ ПРИРОДИ, РОСЛИН І ТВАРИН

Додаток Г

ІЛЮСТРОВАНІ КАРТКИ З ЗОБРАЖЕННЯМИ ТВАРИН

ЛЕОПАРД

КІНЬ

ЗАЄЦЬ

КАЧКА

ВЕДМІДЬ

ЛЕВ

ЛЕОПАРД

СВИНЯ

КІТ

ГУСКА

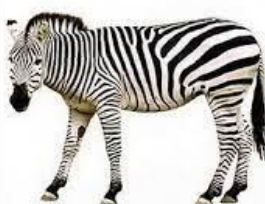
СЛОН

ВЕРБЛЮД

ЇЖАК

ЗЕБРА

ЖАБА

КОЗА

СОБАКА

ВІСЛЮК

ДЕЛЬФІН

ОРЕЛ

ПТАШКА

РИБА

СОВА

ЧІПТ

ЗМІЯ

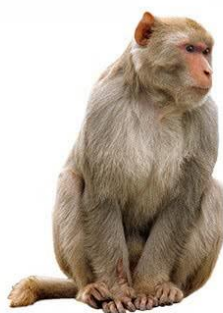
ПАЦЮК

ОЛЕНЬ

МОРСЬКА
ЗІРКА

НОСОРИГ

МАВПА

КРОКОДИЛ

КЕНГУРУ

КОРОВА**БИК****ГОЛУБ****ГОРОБЕЦЬ****БАРАН****ВІВЦЯ****ДЯТЕЛ****СИНИЦЯ****КІНЬ****КОЗА****СНІГУР****СОЙКА**